

BOGBINDSUNDERSØGELSER
I DET KGL. BIBLIOTEKS SAMLINGER
III: DANSKE BOGBIND OG BOGBINDERE CA. 1740-1760
AF
INGRID ILSØE

Bogbindere i København ca. 1730-1760

I foregående afsnit er meddelt en oversigt over de københavnske bogbindere efter en mandtalsliste fra 1728 (*F & F* 35 s. 41). I de følgende årtier flyder kilderne mere rigeligt, ikke mindst foreligger de årligt trykte officielle 'General-Tabeller paa samtlige Laugenes Interessentere, Mestre etc. i Kiøbenhavn', som bl.a. angiver antallet af de i København beskæftigede bogbindermestre, svende og lærlinge. Tabellerne er ikke fuldstændigt bevaret, men i Det kongelige Bibliotek findes i håndskriftet Ledreborg 231 fol. en omtrent komplet samling af tabellerne fra 1727 til 1760, og herfra meddeles en oversigt over antallet af beskæftigede i branchen 1732-60. En lakune for året 1759 har kunnet udfyldes fra gengivelsen af tabellen for dette år i *Adresseavisen* 4.1.1760, hvorfra ligeledes er hentet oplysningerne om antallet af mestre i 1756 og 1758.

Det ses uden videre af tabellen, at tallet er stærkt stigende i 1730erne og derpå vokser fra ca. 20 mestre omkring 1740 til 28 i 1760, og fra en beskæftigelse af ialt ca. 60 personer omkring 1740 til 70 i 1760.

For derpå at konkretisere tallene med nogle navne vælges året 1743, hvorfra der foreligger et skattemandtal med registrering af hovedstadens borgere kvarter for kvarter med oplysninger om, hvormange personer de havde i deres brød.¹ Med * er markeret, når en bogbinder er anført som husejer. Dertil er føjet oplysninger om, hvornår de enkelte bogbindere er blevet mestre, som antikvarboghandler Mikael Kristensen har vist den store venlighed at stille til rådighed.

¹ Rigsarkivet: Københavnske skatteregnskaber, Ekstraskatte-mandtal 1743.

General-Tabelle paa samtlige Laugenes Interessentere, Mestre, Svende og Drengene i København ved Aarets Udgang

År	Mestre	Svende	Lærlinge	Ialt
1732	12	11	13	36
1733	13	19	12	44
1734	15	16	14	45
1735	17	13	19	49
1736	18	14	19	51
1737	20	17	20	57
1738	21	14	23	58
1739	21	18	21	60
1740	19	14	23	56
1741	20	25	21	66
1742	19	18	16	53
1743	21	19	20	60
1744	19	25	21	65
1745	20	19	22	61
1746	22	25	18	65
1747	21	18	19	58
1748	21	20	18	59
1749	21	17	16	54
1750	21	20	17	58
1751	20	22	16	58
1752	24	23	11	58
1753	21	23	11	55
1754	24	27	16	67
1755	24	31	15	71
1756	26			
1757	25	33	17	75
1758	25			
1759	26	28	15	69
1760	28	27	15	70

I næste tabel fordelingen på personer ifølge skattemandtallet fra 1743:

Bogbindermester	Svende	Lærlinge	Piger
Mathias Larsen Bloch Skindergade Frimandskvarter nr. 81 (Mester fra 1742).	0	0	1
Johan Christoph Boppenhausen Skindergade* Klædebokvarter nr. 24 Universitetsbogbinder 1740-51* [efterfulgt af Reinhold Fr. Wagner] (Mester fra 1732).	1	1	0
Jacob Wilhelm Boppenhausen Grønnegade Købmagerkvarter nr. 194-95 Det kgl. Biblioteks bogbinder 1736-61 (Mester fra 1733).	1	1	1
Mathias Brandt Lille Kanikestræde Klædebokvarter nr. 30 (Mester fra 1713).	0	0	0
Bendix Busck ('fattig, afskr. soldat') Lille Larsbiørn stræde Nørrekvarter nr. 201 (Mester fra ??)	0	0	0
Carl Gottfried v. Fenden Ulkegade Østerkvarter nr. 153-154 (Mester fra 1736).	1	0	1
Ludwig Fenniger ('fattig') Springgaden Rosenborgkvarter nr. 19-20 Hofbogbinder 1742-46 (Mester fra 1736).	2	2	0
Frantz Fosgraf ('fattig') Studiestræde Nørrekvarter nr. 110-111 Bogbinder ved Vajsenhuset 1724-ca.71 (Mester fra 1727).	2	1	1

Bogbindermester	Svende	Lærlinge	Piger
Johan Chr. Fraun Lille Kongensgade Østerkvarter nr. 73 (Mester fra 1734).	1	2	1
Johann Conrad Greuel ('fattig') Skindergade Frimandskvarter nr. 41-43 (Mester fra 1743).	1	0	1
Hans Grono Store Hellig Geiststræde Frimandskvarter nr. 159 (Mester fra 1740).	0	1	1
Lars Graae Fortunstræde Østerkvarter nr. 202 (Mester fra 1724).	1	1	1
August Henrich Helmuth Lille Kirkestræde Østerkvarter nr. 50 (Mester fra 1740).	1	1	1
Georg Julius Liebe Lille Kongensgade Østerkvarter nr. 68 Hofbogbinder 1747-77 (Mester fra 1734).	2	2	1
Andreas Lyman ('Rodemester') Store Hellig Geiststræde* Frimandskvarter nr. 170 Det kgl. Biblioteks bogbinder 1761-67 (Mester fra 1724).	1	1	2
Peter Lyman Lille Hellig Geiststræde* Frimandskvarter nr. 178 (Mester fra 1720).	1	1	0
Johan Benedictus Mauritius Læderstræde Strandkvarter nr. 30 (Mester fra 1736).	1	2	0

Bogbindermester	Svende	Lærlinge	Piger
Maren, enke efter Hans Møller Skindergade Frimandskvarter nr. 38 (H. Møller: Mester fra ??)	1	0	0
Johan Fr. Plüer Østergade Købmagerkvarter nr. 46 (Mester fra 1726).	1	1	1
Claus Ritter Klædeboderne* Snarens kvarter nr. 166 (Mester fra 1723).	3	2	1
Johan Wilhelm Schütze På Kirkegården Østerkvarter nr. 45 (Mester fra 1737).	1	2	2
Christian Teschendorph Gråbrødretorv Frimandskvarter nr. 83 (Frimester fra 1734).	0	0	0
Johan Tobias Wilhelmi Lille Kanikestræde Klædebokkvarter nr. 27 Det kgl. Biblioteks bogbinder 1767-98 (Mester fra 1741).	0	1	1
Bertel Wolck ('garder') St. Strandstræde. Sct. Annæ Østerkvarter nr. 37 (Mester fra senest 1721).	0	0	0

Tælles antallet af svende og lærlinge sammen, var der 21 svende og 22 lærlinge, i begge tilfælde to flere end angivet i generaltabellen for 1743, men dette skyldes utvivlsomt, at oplysningerne er indsamlet på to forskellige tidspunkter af året, til skattemandtallet ca. 1. september, til generaltabellen pr. 31. december. Når der er fundet flere mestre end i generaltabellen, 24 i stedet for 21, bunder differencen formentlig i, at nogle var gået på aftægt eller af anden grund havde opgivet de-

res erhverv (Brandt, Busck og/eller Wolck), mens Teschendorph som frimester under alle omstændigheder ikke var talt med, da han stod uden for lavet.

Ser man på de enkelte værksteders størrelse, er det forbavsende hvor små de har været. Kun 4, nemlig Fenniger, Fosgraf, Liebe og Ritter, havde mere end en svend og en lærling. Normen var blot en svend og én eller 2 lærlinge eller blot én svend eller én lærling. Og det gælder også de mere kendte værksteder som f.eks. de to brødre Boppenhausen, der dog ellers havde arbejde for henholdsvis Det Kongelige Bibliotek og Universitetet. Pigerne er medtaget i oversigten, fordi de måske i nogle tilfælde ikke blot har været tjenestepiger, men også har udgjort 'ufaglært' arbejdskraft i bogbinderværkstederne, som det ses på et kobberstykke billede fra 1751 (fig. 1). Om den ene af Andreas Lymans to piger meddeles dog udtrykkeligt, at hun var barnepige og „gaar af min tienist til Michael“ (dvs. til Mikkeldag, d. 29. sept.).

Af de 24 nævnte bogbindermestre omtales i Sofus Larsen og Anker Kysters store værk *Danish Eighteenth Century Bindings 1730-1780*, 1930, de otte: brødrene Boppenhausen, von Fenden, Helmuth, Liebe, brødrene Lyman og Johan Tobias Wilhelmi. Disse er formentlig også de betydeligste og måske de eneste mestre, fra hvis værksteder det lader sig gøre at finde sikker dokumentation for udførte bind, men som det ved senere lejlighed skal vises blev yderligere en række bogbindere anset for så kvalificerede, at de benyttedes af Frederik IVs Datter, prinsesse Charlotte Amalie (1706-82), der ved sin død efterlod sig et stort og velplejet bibliotek. I hendes regnskaber er således noteret leverancer fra bl.a. Fenniger, Fosgraf, Greuel, Grono, Graae og Teschendorph. Da Fenniger i nogle få år var hofbogbinder skal han her have et par ord med på vejen.

Hofbogbinder Ludwig Fenniger

Ludwig Fenniger eller Fenninger (Pfenniger/Pfenninger) efterfulgte 1742 Martinus von Fenden som hofbogbinder med bestalling dateret 26. april. Han var udlært 1730, arbejdede nogle år i udlandet og nedsatte sig 1736 som mester i København. Kongen havde støttet ham og hans broder under deres uddannelse, sidstnævnte som universitetsstuderende, og da udnævnelsen til hofbogbinder skete efter Christian VI's personlige ordre, skyldtes hans fremgang ganske åbenbart protektion. Fenniger var nemlig så heldig at have en ældre søster, 'die kleine Ficke',

Fig. 1. Interiør fra et tysk bogbinderværksted, hvor en kvinde bl.a. vises beskæftiget med foldning af papirarkene . Titelkobber til 2. del af C.E. Prediger: Der ... accurate Buchbinder und Futteralmacher, Anspach etc. 1751.

som havde gjort tjeneste hos Christian VI's afdøde mor dronning Louise og derpå hos dronning Sophie Magdalene, og ved at fremsende bønsskrivelser plejede søsteren familiens interesser på det bedste. Det gik så vidt, at Fenniger, da han marts 1744 viste sig ude af stand til at betale sine kreditorer, ved søsterens hjælp fik Christian VI til at bevilge sig et otteårigt moratorium. Det stred mod alle regler, og sjældent har en monark vist så åbent indrømmet sin protektion, som da han kommenterede bevillingen: 'Das Gesuch an sich ist unbillig. Weil es aber das kleine Mensch [Ficke Fenniger] ist, weil sie noch bei unser Frau Mutter gewesen, weil die Königin vor ihr bittet, so wollen wir aus besonderen Gnaden und citra consequentiam ihr ihr Gesuch accordiren!'²

Fennigers udnævnelse til hofboghbinder skyldtes altså næppe faglige kvalifikationer, men da han synes død allerede 1746 og regningerne for hans leverancer til kongen derfor er få, er det vanskeligt at udtale sig herom. Det er ikke lykkedes at identificere nogen af de i de bevarede regninger nævnte værker, og da de blev indbundet til kongens og ikke Det kgl. Biblioteks brug, kan man heller ikke forvente dem bevaret her. Med kapaciteten var det åbenbart så som så, for på en regning for indbinding af bøger i årene 1743-44 indsendt af J.W. Boppenhausen findes noteret: 'Siden Hans Kongl. Maytt. ville have forbemelte Bøger hastig indbundne, og da den Kongl. Hofboghbinder Fenniger var noget langsom, saa er samme efter Hans Kongl. Maytt. allernaadigste Befaling af Bogbinder Boppenhausen bleven indbundne, og for Regningen 38 Rd. tilstaaet'.³

Som hofboghbinder har Fenniger imidlertid været hovedleverandør til bindene om centraladministrationens rækker af protokoller m.v., og i Rigsarkivet vil det sikkert være muligt at fremdrage bind fra mel-

² Brev fra Christian VI til J.L. Holstein i Holger Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* III, Kbh. 1898, s. 416f; jvf. smst. s. 200 om hans andel i Fennigers udnævnelse til hofboghbinder. Kongens understøttelse til brødrene Fennigers uddannelse fremgår af kvartalsvise udbetalinger via kongens partikulærkammer under rubrikken 'Zu Armen Kinder', f.eks. i regnskabet for 1730, hvor det i bilag nr. 234 af 30. sept. oplyses, at Ludwig Fenniger nu har 'die Buchbinder Kunst ausgelernt' (Rigsarkivet). Om hans nedsettelse som mester 1735 og nogle bogbindere, der har stået i lære hos ham frem til 1746, findes oplysninger i Carl P. Nielsens Samlinger til danske bogbinderes historie i NKS 2412 fol.

³ Rigsarkivet: Partikulærkammeret. 39. Partikulærkasseregnskaber 1744, bilag 303; sidste regning fra Fenniger sammesteds 9.4. 1746, bilag 508. Boppenhausens regning: sammesteds 1745, bilag 625.

lem 1742 og 1746, som kan tilskrives hans værksted. Her er slået ned på rækken af 'Kongens håndbøger' i Krigskancelliet, som foreligger særlig rigt udstyret i røde maroquinbind med klap og guldornamentering. Et bind for året 1743, noget gammeldags og overlæst i udsmykningen, kan antages at have Fenniger som mester (se fig. 2).

Arven efter Hofbogbinder von Fenden 1742

Normalt vil man gå ud fra, at når en bogbinder var solvent ved sin død og havde arvinger, der kunne føre værkstedet videre, er hans ornamenteringmateriale gået i arv til disse, jvf. Johann Boppenhausen, der døde 1740, og hvis to sønner førte forretningen videre (se nedenfor). Men var bogbinderen ikke solvent, gik det naturligvis anderledes til, som det ses af skiftet efter hofbogbinder Martinus von Fenden, der døde insolvent april 1742.⁴ Det kom til en større skifteforretning, hvor alle fordringerne til boet foreligger. De viser f. eks. at han som andre bogbindere også har været boghandler og forhandlet forskellige opbyggelsesbøger, salmebøger, katekismer og ABC'er, som han har købt af bogtrykkerne eller forlæggerne og derpå solgt i heftet eller indbundet stand. Fra bogtrykker Andreas Godiche forelå en regning for bøger leveret 15.4. 1739, hovedsagelig salmebøger, katekismer og ABC'er. En regning fra bogtrykkeren Jørgen Høpffner lød på bøger leveret fra 1725 til 1734 til ialt 138 rigsdaler og 4 skilling, igen overvejende salmebøger, katekismer og ABC'er. Til Jacob Wilhelm Boppenhausen skyldte han for bøger og materiale fra 1738 til 1740, både salmebøger og forskelligt indbindingsmateriale såsom saffian (gedeskind), fåreskind og zwischguld. Af bogbinder Johannes Friderich Plüer havde han købt pergament, og af en papirhandler guldpapir, tyrkisk papir og Pro Patria-papir.⁵ Og så fremdeles. Da gælden var større end formuen, kom alle hans ejendele på auktion. Bogbinderværktøjet bestod bl.a. af diverse beskærerpresser, håndpresser, og hvad der har størst interesse i denne sammenhæng: 6 alfabetter (dvs. 6 sæt stempler med alfabetets bogstaver) og 27 andre stempler.

⁴ Landsarkivet for Sjælland: Borgretten i København, Konceptskifte 19.4.1742 for Martinus von Fenden.

⁵ Jvf. at Pro Patria-papir er anvendt ved nogle bind tilskrevet Fenden i *F & F* 35, s. 28 og 35.

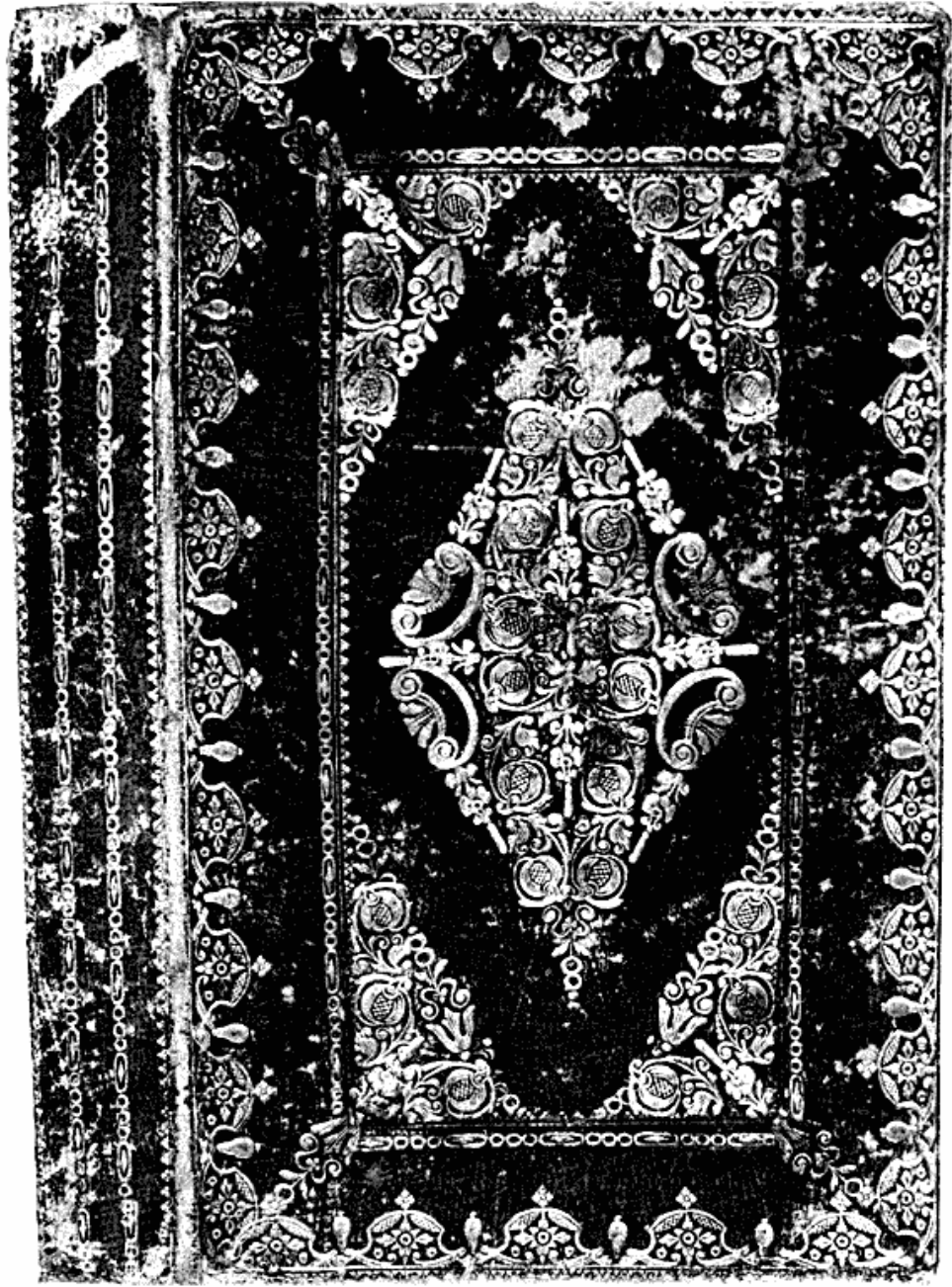

Fig. 2. 'Kongens Haandbøger', for året 1743, en slags officersruller til kongens brug. Klapbind ('portefeuillebind') i rødt maroquin med forgyldt dekoration og antagelig indbundet af Ludwig Fenninger. Rigsarkivet: Krigkancelliet 1679-1763.

Martinus von Fenden havde 7 børn, 2 sønner og 5 døtre. Den ældste søn, bogbinderen Carl Gottfried von Fenden (se listen ovenfor), havde allerede begyndt sin egen virksomhed, mens den yngste søn var umyndig. Én søster, Anna Margrethe, var gift med bogbinder Lars Petersen Graae, og en anden søster, Christence Dorothea, var forlovet med bogbinder Johann Conrad Greuel, som havde været svend hos Martinus von Fenden, og året efter blev mester.

På auktionen over Martinus von Fendens ejendele optrådte såvel bogbindersønnen og svigersønnen in spe som andre bogbindere som købere. De 27 stempler blev købt af følgende bogbindere:

Sønnen <i>Carl Gottfried von Fenden</i>	2 stempler
Christence Dorothea von Fenden, forlovet med <i>Johann Conrad Greuel</i>	10 stempler
<i>Jakob Wilhelm Boppenhausen</i>	2 stempler
<i>August Henrich Helmuth</i>	4 stempler
<i>Johann Friderich Plüer</i>	3 stempler
<i>Johan Wilhelm Schütz</i>	2 stempler
<i>Johan Christian Fraun</i>	1 stempler
<i>Claus Ritter</i>	2 stempler
<i>Johan Benedictus Mauritius</i>	1 stempel

Desværre er der ikke nogen beskrivelse af de enkelte stempler. Men én ting er sikker, Martinus von Fendens ornamenteringsmateriale blev spredt for alle vinde mellem en række bogbindere. Sønnen Carl Gottfried von Fenden købte kun to stempler, og overtog altså ikke sin fars ornamenteringsmateriale, som man ellers kunne fristes til at tro. Dvs. bind kan ikke tilskrives denne ud fra ornamenter kendt fra faderens værksted, men kun med inddragelse af andre kilder. Da han ifølge regning har indbundet en række regnskabsbøger for kongen, vides der lidt om hans stempelmateriale, men kun ganske lidt, for han genanvendte her stort set de samme stempler. Et dokumenteret bind fra ca. 1756 er afbildet af Larsen og Kyster (pl. LX fig. 2), og efter hjørneudsmykningen af dette bind at dømme (men tilsyneladende ikke dokumenteret af regninger) har Fenden ligeledes indbundet 'Kongens Haandbøger' for Krigskancelliet 1756-63, røde maroquinbind hvor de samme forgyldte hjørneornamenter tillige er samlet i en stor rhombeformet komposition midt på bindsiderne (se fig. 3).

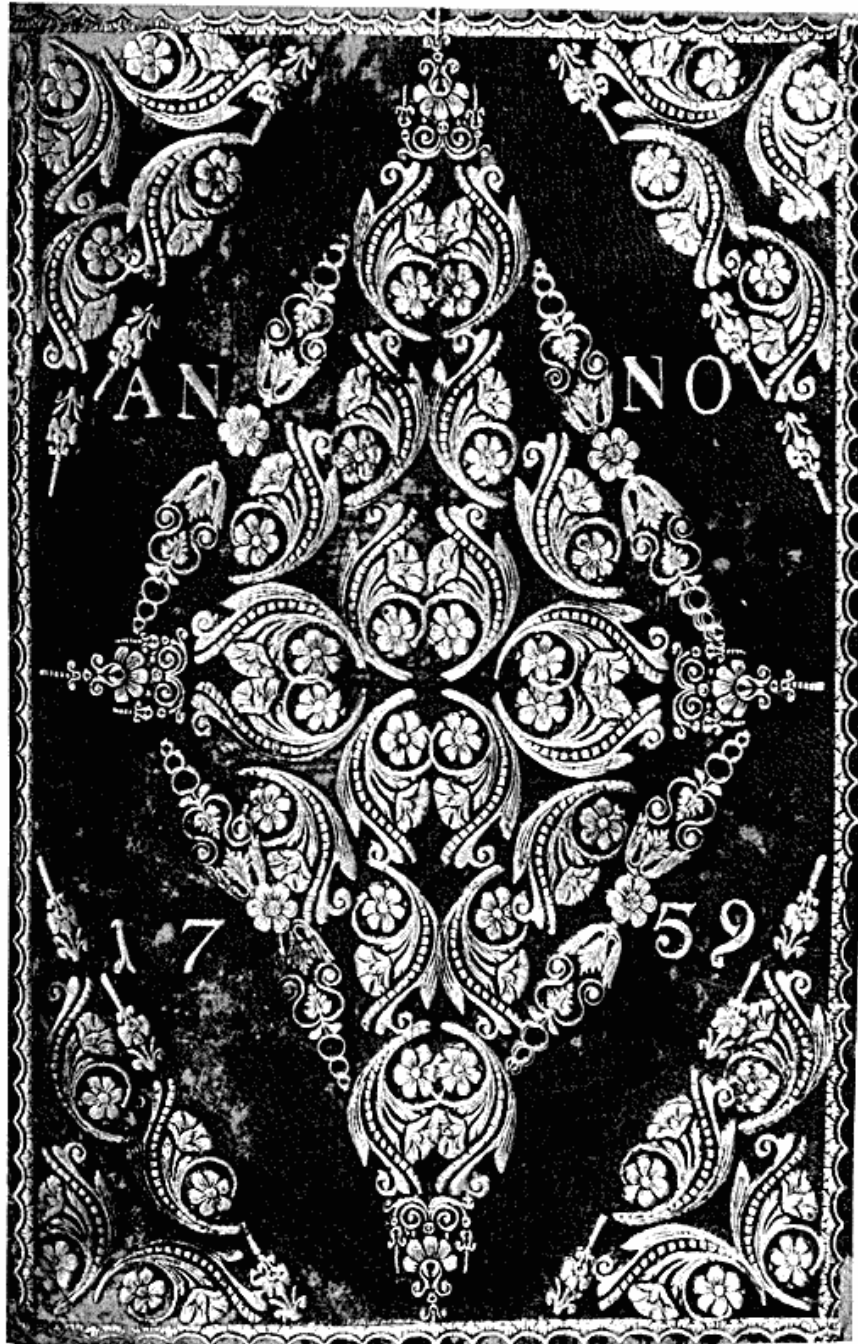

Fig. 3. 'Kongens Haandbøger' for 1759 i rødt maroquinbind med forgyldt dekoration og antagelig indbundet af Carl Gottfried von Fenden. Rigsarkivet: Krigkancelliet 1679-1763.

Nogle problemer omkring et standardværk

Det skal ikke bebrejdes Larsen og Kyster, at de ved udarbejdelsen af *Danish Eighteenth Century Bindings 1730-1780* ikke kendte skiftet efter Martinus von Fenden. De to forfattere var udmærket klar over, at bogbindernes stempler kan være blevet spredt på mere eller mindre gennemskuelig vis, og har blot fulgt den nærliggende fremgangsmåde til dels at behandle Fenden senior og junior under ét. Men deres Fenden-tilskrivninger rejser et hyppigt forekommende spørgsmål, når man benytter deres værk: Hvilket eksempelmateriale og hvilke følgeslutninger ligger egentlig til grund for deres tilskrivninger. I tilfældet de to Fenden'er har de både fremdraget bind dokumenteret af regninger og bind, for hvilke der ikke er fremlagt dokumentation, så det for de sidstnævntes vedkommende er et uopklaret spørgsmål, dels hvorfra de har deres viden, dels hvor sikker denne er.⁶

Sofus Larsen og Anker Kyster var det oplagte makkerpar. Larsen havde som overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket gjort en fortjenstfuld indsats ved at fremdrage historisk interessante bogbind fra bibliotekets samlinger, hvorom han bl.a. har skrevet i *Skønvirke* X, 1924, mens Kyster var den fremragende og historisk kyndige bogbinder, som havde studeret de danske spejlbind på Holbergs tid og desuden gjort studier i det kulørte forsatspapirs historie (afhandlinger i *Aarbog for Bogvenner* II, 1918, og *Bogvennen*, 1928). Senest 1925, da Larsen skulle gå på pension, fandt de sammen om planlæggelsen af en publikation om dansk bogbinderkunst i det 18. århundrede og opnåede sidst på året 1925 tilsagn om 3-årig støtte fra Carlsbergfondet til udarbejdelsen. I et interview trykt i *Extrabladet* 3. dec. 1925 udtalte Kyster, at „det var Opgaven at faa konstateret, hvilke Bind vi skylder hvis Virksomhed“. Udgangspunktet var Det kongelige Biblioteks bind og bogbinderregnskaber ca. 1750-1800, men undervejs modtog forfatterne et vink om de mange regnskaber, der fandtes for bind udført for kongen i Det kongelige Partikulærkammerarkiv, og udvidelsen til en gennemgang af disse har formentlig bidraget til, at værket først forelå trykt 1930.

Når forfatterne på titelbladet står anført i omvendt alfabetisk rækkefølge, Larsen før Kyster, kan det kun forstås således, at Larsen bærer hovedansvaret. At dette navnlig gælder arkivundersøgelserne fremgår af det citerede interview: „Dr. Sofus Larsen ... har jo nu efter sin Af-

⁶ Jvf. Harald Ilsoe i *F & F* 36 s. 91.

skedigelse som Overbibliotekar Tiden til sin Raadighed, og han benytter den med Flid paa vore Biblioteker og i Arkiverne“, men han har sandsynligvis også konciperet den indledende afhandling, hvor der redegøres for kildematerialet og metodiske problemer. Som en lille detalje, der peger i denne retning, kan opfattes den omstændighed, at der henvises til Larsens afhandling i 'Skønvirke', uden at forfatternavnet angives, hvorimod en henvisning til Kysters afhandling om spejlbindene har en form, der kun kan være formuleret af Larsen: „satisfactory expert information is found in Mr. Anker Kyster's comprehensive explanation in 'Aarboeg for Bogvenner 1918“.⁷

Med den arkivalske dokumentation, som i mange tilfælde har ført frem til bind udført af bestemte bogbindere, og med bogens over 100 illustrationer skabte Larsen og Kyster et stadig uovertruffet hovedværk om det danske bogbinderhåndværks historie. Men når man færdes på de samme revirer og søger støtte heri, støder man gang på gang på problemer som mangelfuld eller uigennemskuelig dokumentation, så de foretagne tilskrivninger kommer til at fremstå som postulater, og undertiden direkte misforståelser og fejl. Uden at det fremgår af den meddelte liste over eksisterende bind, som kan identificeres ved hjælp af bevarede regninger (s. 45-53), er mange af bindene indbundet for kongen, ikke for Det kongelige Bibliotek, hvad der som regel vil sige, at bindene er indgået i kongens håndbibliotek, som brændte 1794. Forfatterne ser sig så ofte nødsaget til at antage, at de pågældende bøger senere blev overført til Det kongelige Bibliotek, et indlysende svagt led i argumentationen, som de kunne have fået lidt mere greb om ved i det mindste at konferere titlerne med lister over bøger overført fra håndbiblioteket, som er bevaret i Det kongelige Biblioteks arkiv (E 39 og F 1). Som de selv gør opmærksom på kunne bøger indbundet for kongen iøvrigt også finde anvendelse som gaveeksemplarer. Andre bindeksempler er i ikke ringe omfang hentet fra Universitetsbiblioteket, hvad der altså vil sige, at tilskrivningerne ikke er dokumenteret ved regninger, men på grundlag af sammenligninger med stempler på dokumenterede bind. Forsåvidt ganske i sin orden, men som videnskabelig metode anfægtelig, når der ikke henvises til, hvilke dokumenterede bind identificeringerne bygger på (jvf. ovenfor spørgsmålet om von Fenden-tilskrivningerne).

Det selvskabte grundproblem turde være, at forfatterne har anbragt

⁷ Larsen og Kyster s. 9 og 10.

sig i den spændetrøje, at de så at sige har villet fremlægge en facitliste, hvor de afbildede bind var tilskrevet bestemte bogbindere. Der gøres ganske rigtig opmærksom på, at „if we ascribe to a binder tools he has never used, the most indescribable confusion in the arrangement of the material will ensue“ (s. 26), men når det så viser sig, at de faktisk har begået fejl af nævnte art, ja så opstår der uvægerligt forvirring. F.eks. har de ikke gjort sig det tilstrækkeligt klart, at bøger indbundet for Det kongelige Bibliotek fra senest 1740 normalt adskiller sig fra andre ved at være udsmykket med en kongemonogram i øverste rygfelt og det danske kongevåben i felterne under titelfeltet. Når Boppenhausen ifølge regning fra 1741 vides at have indbundet en udgave af Appians romerske historie, kan eksemplaret derfor ikke identificeres med inkunabel nr. 287, der er udsmykket med en grevekrone ned ad ryggen (s. 46 l. 2), men må være identisk med inkunabel nr. 284 i et af de karakteristiske biblioteksbind. Men har Larsen og Kyster benyttet udsmykningen af nr. 287 til identificering af Boppenhausen-bind, har de ført sig selv og læserne på vildspor. For et ornament på planche XCIII fig. 3 henvises ligeledes (s. 47 øverst) til en Boppenhausen-regning fra 1747, men værket anføres slet ikke i denne eller nogen anden regning, og til overflod viser et eftersyn af bogen ('Marmor Sandvicence'), at den har tilhørt Hans Gram, som ganske vist nok også anvendte Boppenhausen som bogbinder, men dog naturligvis ikke lod ham betale derfor af kongens kasse. Og når bogbinder Jørgen Piper hævdes at have indbundet en bog 1762, „still in the Royal Library“ (s. 22), stemmer dette yderst dårligt med, dels at bindet blev udført for kongen, ikke Det kongelige Bibliotek, dels at det beskrevne eksemplar først er indgået i biblioteket med Hjelmstiernes privatbibliotek 1807! Flere eksemplarer på uheldige forvekslinger kunne anføres,⁸ men disse må være tilstrækkelige til at vise, at værket bør benyttes med en vis forsigtighed: Kildegrundlaget er undertiden usikkert, de foretagne tilskrivninger er ikke altid så sikre, som de giver sig ud for at være, og i alt for mange tilfælde er det umuligt at føre en diskussion om disse med forfatterne, fordi de har udladt at gøre rede for mellemregningerne.

De sikreste identifikationsmuligheder foreligger, når der findes regnskaber for bind indbundet for Det kongelige Bibliotek, hvorfra

⁸ Jvf. *F & F* 35 s. 35 note 29 og s. 55f fig. 12, hvortil skal føjes, at det senere er lykkedes at finde en regning fra Boppenhausen på indbinding af den pågældende bog af Dapper i bilag til partikulærkasseregnskaberne for 1758 nr. 1136.

bind med det kongelige monogram på ryggen kun sjældent er blevet udskilt ved senere dubleterhvervelser,⁹ men Larsen og Kyster har ikke uret i, at rækkevidden af dette materiale er begrænset (s. 27). Bibliotekets bogbindere repræsenterer trods alt kun et lille udvalg af hovedstadens bogbindere, og for biblioteksbindene blev der tilstræbt en vis ensartethed, så det utvivlsomt kun var et vist udvalg af deres stempler, der kom i brug. Dette gælder især rygdudsmykningen, idet bogryggene som nævnt blev præget med kongemonogram og -våben. Men det er mildt sagt ejendommeligt, at der af de mange smukke Boppenhausen-bind, som er dokumenteret af regninger, kun vises to blandt ialt 18 afbildede bind.¹⁰ Deraf er de otte fra universitetsbiblioteket, og her som andetsteds kan det næppe afvises, at udvalget er præget af en vis forærlighed for at vise bind fra Larsens oprindelige arbejdsmark.

Måske har forfatterne ligefrem ikke orket at studere de mange dokumenterede Boppenhausen-bind til bunds, for der kan især på brede bogrygge findes karakteristiske stempler til udfyldning af rygfelterne, som de ikke har set eller fæstnet sig ved, og der findes også spejlbindstyper, som de ikke har beskrevet eller afbildet, muligvis fordi de er uden præg af elegance, men som dog hører med i spejlbindets stilhistorie. Bl.a. af disse grunde er det ikke overflødigt at gå videre med et afsnit om Det kongelige Biblioteks bogbinder Jacob Wilhelm Boppenhausen.

Jacob Wilhelm Boppenhausen, bogbinder ved Det kongelige Bibliotek 1737-1761

Som nævnt i forrige nummer af *F & F* arbejdede Jacob Wilhelm Boppenhausen som mester i faderens forretning fra 1733 og overtog 1737, tre år før faderens død dennes stilling som bogbinder ved Det kongelige Bibliotek 1737.¹¹ Han var født 1710 og døde 1761. Hans ældre bror

⁹ Eksempler herpå er et par inkunabler overført til universitetsbiblioteket i Oslo ved dubletudskillelsen 1811 (se Leiv Amundsen: *Katalog over Universitetsbibliotekets Paleotypsamling*, Oslo 1926, nr. 137 og 209) og et eksemplar af Missale Nidrosiense 1519, indbundet af Jacob Wilhelm Boppenhausen ifølge regningsbilag fra 1740 nr. 2165, der i 1946 befandt sig i 'Bibliotheca Qvarnforsiana' (se *Philobiblon* nr. 6, 1946, s. 108).

¹⁰ Angiveligt kun ét, for det nævnes ikke, at bindet vist på pl. XXV fig. 1 figurerer på regningsbilag 1743-1293 fra Boppenhausen, en regning som heller ikke er anført s. 45.

¹¹ *F & F* 35, 1996, s. 49f.

Johann Christoph, født i København ca. 1708, blev mester 1732, efterfulgte faderen som universitetsbogbinder 1740 og døde 1751. Den yngre halvbroder *Johann*, født 1725, blev boghandler og døde 1789. Alle tre brødre var ugifte, og at Jacob Wilhelm og Johann Christoph har samarbejdet, fremgår med al tydelighed af det fælles testamente, som de fik konfirmation på 1.4. 1746.¹²

Vistnok i højere grad end andre bogbindere ernærede Jacob Wilhelm sig også som boghandler og forlægger enten alene eller sammen med sin broder Johann Christoph. Det faldt de andre bogbindere for brystet, at 'han søger at nedsætte det frie Lav ved at lade trykke en Del Bøger i adskillige Formater og overalt i Rigerne lader dem sprede i Eksemplarer tværtimod 18. Post af Forordningen af 23. Decbr. 1681 og 7. og 8. Post i Lavsartiklerne', og oldermænden Frantz Herman Fosgraf anmodede 1751 magistraten om, at 'Boppenhausen maa forbydes slig Omgang og befales at igenkalde de af ham trykte Sedler'. Men magistraten kunne naturligvis ikke forbyde ham at sælge sine bøger og nøjedes med at få ham til at afholde sig fra at trykke sedler med priser.¹³

Af bøger han var forlægger for i disse år kan anføres Søren Matthiesen: *En let Arithmetica eller Regne-Konst* (Kbh. 1750), Hans Paus: *Danske Dronninger* (Kbh. 1751) og Fr. Chr. Schönau: *Holger Danske* (Kbh. 1751), som han annoncerede til salg i *Extraordinaire Avertissementer til de Kiøbenhavnske Danske Post-Tidender* 17. sept. 1751. Andet oplag af *Luthers Kirke- og de tvende Hus-Postiller*, trykt 1751, var ifølge titelbladet 'til kiøbs hos Boghandler Christian Gottlob Mengel, og indbunden hos J. W. Boppenhausen, Kongl. Bibliotheqves Bogbinder', hvad der sikkert betyder, at han var medforlægger, og da 3. oplag kom 1759, var han eneforlægger 'med første Forlæggers retmæssige Afstaaelse'. Med et lån på 500 rigsdaler til den nyetablerede bogtrykker Lillie havde han et vist hold på dennes virksomhed og lod som forlægger 1760 trykke en *Fuldstændig Underretning om den ... Danske Enevolds Regierings Begyn-*

¹² Rigsarkivet, Danske Kancelli, D. Sjællandske registre, 1.4. 1746. – Et bind udført af Johann Christoph (som svendestykke?) er afbildet i Carl P. Nielsen og R. Berg: *Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar*. Kbh. 1926, s. 55.

¹³ H. Weitemeyer: *Smaating om Boghandel og Boghandlere i 18. Aarhundrede*. Kbh. 1908, 7f. – Lavsartiklerne fra 1685 og forordningen af 23.12. 1681 er trykt i Carl P. Nielsen og R. Berg (note 12) s. 190-202. – Med de nævnte sedler sigtes rimeligvis til prænumerations-sedler, jvf. omtale af Boppenhausens medvirken til distribution af sådanne i *Københavnske lærde Efterretninger*, 1751, s. 379.

delse hos Lillies enke, trykt både i oktav og kvart samt i en oversættelse til tysk. Desuden udsendte han flere udgaver af Kingos *Salmebog* (1757, 1759, u.å. og 1761). Salmebøger var en sikker handelsvare, men den driftige Boppenhausen havde enten mere travlt end godt var eller havde i dette tilfælde benyttet en ringe bogtrykker, for det viste sig, at salmebogen fra 1761 rummede så forargelige trykfejl, at kongen måtte lade den forbyde og pålagde hans dødsbo at erstatte køberne for de solgte eksemplarer. Hele 4000 eksemplarer af salmebogen fandtes der da på hans efterladte lager.¹⁴ Ligeledes havde han 1759 sluttet kontrakt om at være forlægger for en koralbog og givet forskud til udgiveren, men denne misligholdt kontrakten, og bogen udkom først 1764 med broderen Johann som forlægger.¹⁵

Hovedkilden til hans virksomhed er de mange bøger, han løbende indbandt for Det kongelige Bibliotek 1738-61.¹⁶ Larsen og Kyster har gennemgået et større udvalg af regningerne, men meddeler vel at mærke (uden at oplyse det) kun et udvalg af de titler, regningerne lyder på.¹⁷ Her er forsøgt en samlet optælling af Boppenhausens virksomhed for biblioteket.

Bind leveret af Jacob Wilhelm Boppenhausen til Det kongelige Bibliotek 1738-1761

År og regningsnr.	eng. bind	fr. bind	halv-bind	pap-bind	div. ialt	bind ialt	pris i rdl.
1738/ 237	31					31	44
1739/ 736	60	3			5	68	55
1740/2165	52	7	9			68	78
1741/ 830	30	17			3	50	62
1741/1789	43	30			1	74	76
1743/1293	109	19	8		17	153	120
1744/1599	155	4	73	7		239	162
1745/1495	43	12	705	57		817	152

¹⁴ Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*, Kbh. 1992, s. 148 (lån til Lillie); Anders Bugge: *Den forvildede psalmebog*, i: *Boken om bøger*, 1. Aargang, Oslo 1926, s. 141-45.

¹⁵ *Skandinavisk Bogtrykker-Tidende* IV, 1873, sp. 58f.

¹⁶ Rigsarkivet, Partikulærkammeret. 39. Bilag til Partikulærkasseregnskaber 1738-61.

¹⁷ Larsen og Kyster s. 45-47.

År og regningsnr.	eng. bind	fr. bind	halvbind	papbind	div. ialt	bind ialt	pris i rdl.
1746/1519	36	13	7			56	60
1747/1025	52	14				66	96
1756/1113	43			8	6	57	86
1760/1272	141	58	4	27		230	226
1761/1237	28	61				89	62
1738-1761	823	238	806	99	32	1998	1279

Gruppen 'diverse bind' omfatter 8 pergamentbind, 3 maroquinbind samt 21 reparerede bind.

Ialt har Boppenhausen indbundet 1998 bind. Som det ses, falder den mest aktive periode 1738-47 med ialt 1622 bind eller i gennemsnit ca. 162 bind om året. I 1748 døde bibliotekaren ved Det kgl. Bibliotek Hans Gram, og hans efterfølger Bernhard Møllmann var mindre aktiv, så der fra hans tid kun foreligger kun 3 regninger, 1 fra 1757 for arbejde udført 1750-56 på 57 bind, 1 fra 1760, der dækker årene 1757-59, på 230 bind og endelig 1 fra 1761 for 89 bind, ialt 376 bind. I årene 1750 til 1761 har Boppenhausen i gennemsnit pr. år indbundet ca. 34 bind, kun en femtedel pr. år af hvad han indbandt i Grams tid.

Priserne for spejlbind, kaldet engelskbind, var i 1740erne for bind i folio fra 1 rdl. 3 mark til 1 rdl. 8 mark, for bind i kvart 4-5 mark og for bind i oktav 2 mark. I 1760 var prisen 2 rdl. for foliobind og 1 rdl. for bind i kvart. Prisen for oktavbind foreligger ikke. For *franskbind* var prisen i 1740erne for foliobind 4 mark til 4 mark og 8 skilling og for kvartbind 2 mark til 2 mark og 8 skilling. I 1760 foreligger kun prisen for kvartbind, der var 5 mark.

For *halvbind* med ryg af engelskbind (dvs. som spejlbind) var prisen for kvartbind 1 mark 8 skilling og for oktavbind 12 skilling. Her er det heller ikke muligt at foretage nogen sammenligning, da det ikke er oplyst om de 4 halvbind, der forekommer i regningen fra 1760, har ryg som engelskbind eller franskbind, det sidste forekommer mest sandsynligt på grund af prisen 1 mark og 4 skilling. Om de øvrige bindtyper skal kun oplyses, at et foliobind af *pergament* kostede 1 rdl. 8 mark til 2 rdl. Et *maroquinbind* kostede i folio 5 rdl.

I Hans Grams periode blev der indbundet såvel ældre bøger og håndskrifter som samtidige bøger, mens det i Møllmanns tid som hovedregel er nogenlunde samtidige værker. F. eks. blev der under Gram indbundet en række inkunabler, udover de 5, som nævnes i listen hos

Larsen & Kyster (s. 45f), 12 i spejlbind og 4 i franskbind, hvortil kommer nogle i franskbind, halvbind og papirbind, der i regningerne ikke er specificeret særskilt. Som eksempel kan nævnes inkunabel nr. 1239 fol. *Columna*, Strassburg 1486, der blev indbundet i franskbind uden anden udsmykning end Christian VI's spejlmonogram i ryggens øverste felt og kongevåbenet i de øvrige felter, og et samlingsbind indeholdende inkunabel nr. 1687 og 382 i oktav, der er indbundet i halvbind med rødt klistermarmor på siderne og ryg i kalveskind med Christian VI's monogram i alle felter bortset fra titelfeltet.¹⁸

I regningen fra 1746 anføres 20 håndskrifter indbundet dels i franskbind og dels i halvbind med mønstret papir med ryg som spejlbind. Da de enkelte håndskrifers titel er nævnt i regningen, er det forholdsvis nemt at identificere bindene. Et eksempel på et halvbind med overtrækspapir, GkS 1353 4to, vises som fig. 4.¹⁹

Halvbindene anføres ellers normalt summarisk som så og så mange halvbind uden angivelse af titel, men 12 halvbind, som indeholder en række småskrifter af Luther og andre reformatorer fra 1500-tallet, hører uden tvivl til Boppenhausens leverancer. De er indbundet med siderne i rødt klistermarmor og kalveskindsryg som spejlbind, dvs. med Christian VI's spejlmonogram i øverste felt og titel i andet felt og kongevåbenet i de øvrige felter.²⁰

Hvad engelsk- eller spejlbindene angår, frembyder de 823 bind et rigt materiale til den stilmæssige variation og udvikling af spejlet gennem 23 år.

De ældste af Boppenhausens biblioteksspejlbind er indbundet i den tidlige type med et rektangulært midterfelt og i hjørnerne en blomst eller andet hjørneornament i guld og fra denne en forgyldt skrålinie, der går ind i spejlet. Langs kanten løber en tynd forgyldt bort, ofte i

¹⁸ Følgende inkunabler er indbundet af Boppenhausen, men ikke medtaget af Larsen og Kyster ifølge regning 1741/1789: i franskbind nr. 200, nr. 528, nr. 2185 og Oslo nr. 256, i spejlbind nr. 1095, nr. 2674, nr. 3313, nr. 3315 og nr. 3751; ifølge regning 1741/830: i spejlbind nr. 953, nr. 1047, nr. 2964 og 3519 og ifølge regning 1740/2165: i spejlbind nr. 847, nr. 3994 og Oslo nr. 137. De i Larsen og Kysters liste s. 45f medtagne inkunabelbind er: nr. 1397, nr. 2265, nr. 3801, nr. 284 (forkert identificeret som nr. 287 se ovenfor s. 87) og nr. 2499.

¹⁹ Følgende håndskrifter er identificeret i regning 1746 nr. 1519: GkS. 19 fol., GkS. 24 fol., GkS. 184 fol., GkS 1322 4to, GkS 1327 4to, GkS 1343 4to, GkS 1344 4to, GkS 1350 4to, GkS 1353 4to, GkS 1799 4to, GkS 1849 4to, GkS 1979 4to, GkS 2147 4to, GkS 2148 4to.

²⁰ *Collectio Autographorum Lutheri et amicorum*. Sign.: 23,-3 4to.

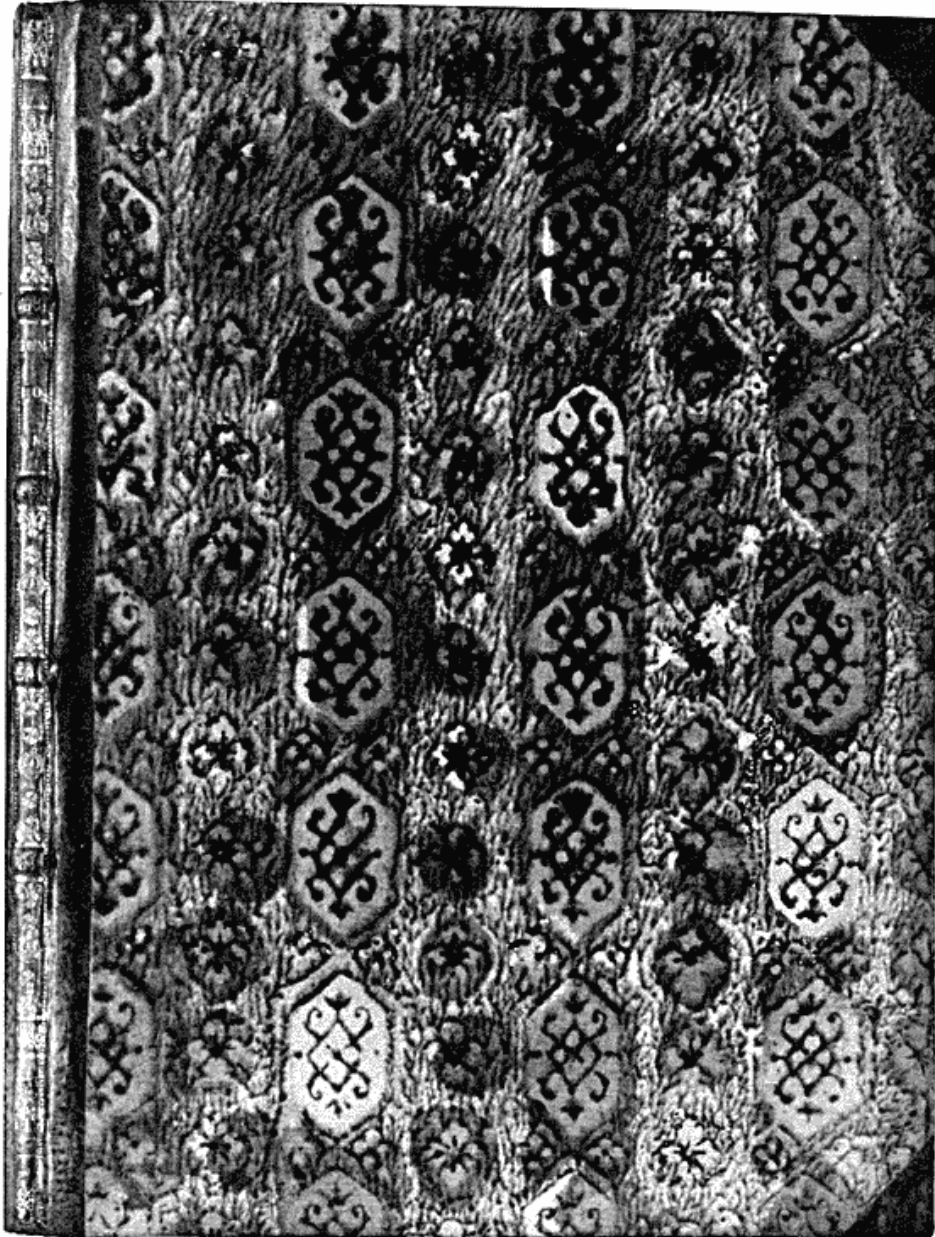
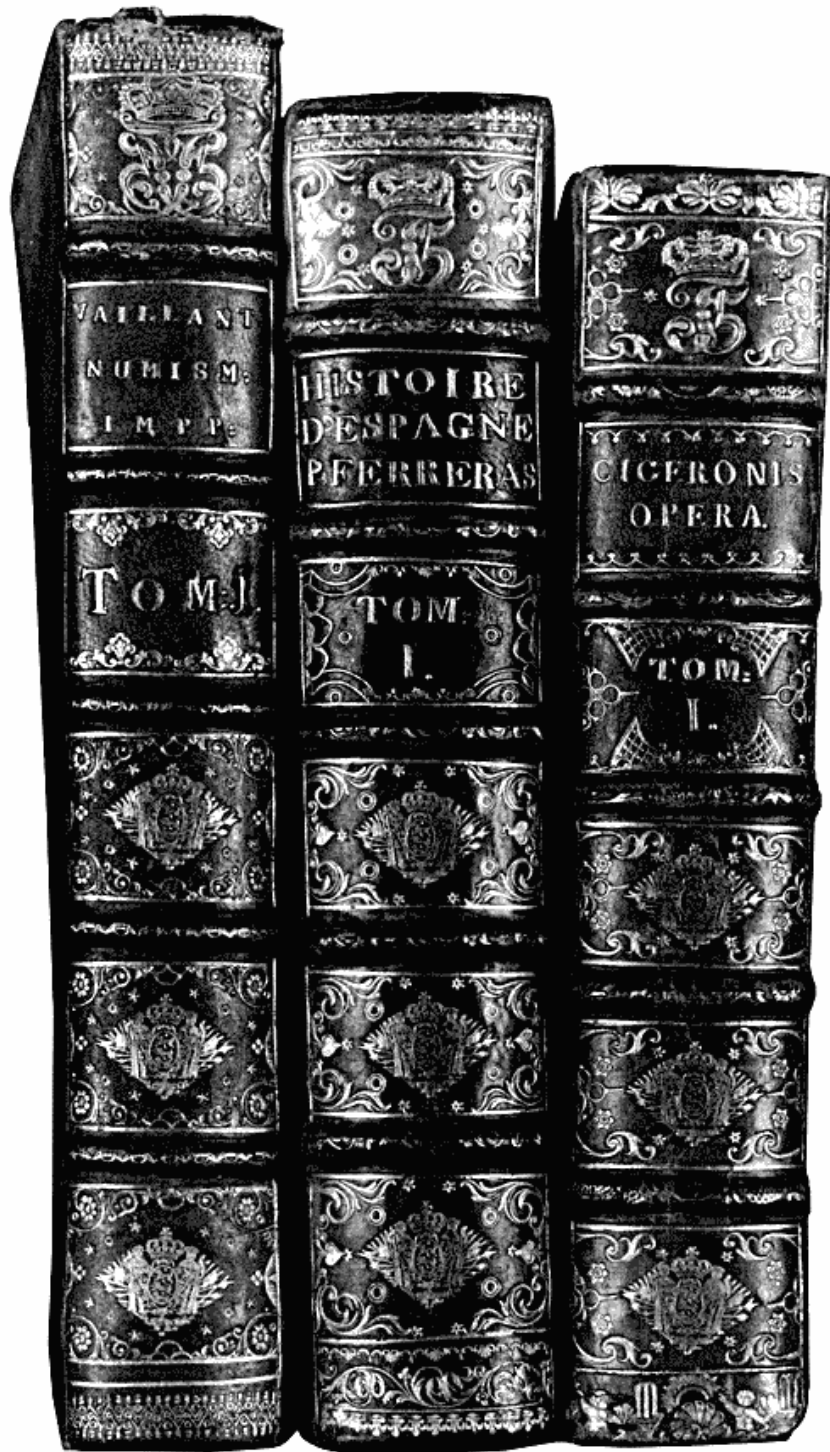

Fig. 4. Gennadius: Liber de ecclesiasticis dogmatibus. GkS. 1353 4to. Fra Boppenhausens værksted ifølge regning 1746 nr. 1515. Halvbind med mønstret papir i farver og ryg og hjørner af lysebrunt kalveskind. Ryggen er dekoreret med forgyldte små kroner indrammet i felter. I andet felt bogens titel: 'Gen. Dogm.'

form af en kæde. Ryggens øverste felt bærer som flere gange nævnt den regerende monarks forgyldte monogram, mens andet og ved flerbindsværker tredje felt har henholdsvis titel og bindnummerering. De øvrige felter er normalt fra 1739/1740 dekoreret med kongevåbenet som midterornament, i reglen omgivet af små prikker, stjerner, blomster og cirkler. Udover disse ornamentter findes på ryggene forgyldte ornamentter på ryggens forhøjninger, ligesom der kan være udfyldning med en særlig ornamentering øverst og nederst på ryggene. Indramning af titel- og torefelter kan bestå af en forgyldt linie, en bort eller enkelte ornamentter, se ryggene på fig. 5, 6, 9 og 14. Bindkanterne er som regel ornamentteret i blindtryk, men kan af og til være forgyldte. Forsatspapiret udgøres af kammarmor eller bakkemarmor, enkelte gange af kattunpapir. Bindenes snit er normalt marmorert i blå, røde og brune farver.

På bindsiderne har Boppenhausen i spejldekorationen givet frit løb for udformningen af fantasifulde geometriske figurer, som det f. eks. ses på fig. 6-10.²¹ Fig. 6 daterer den begyndende rundbuestil til 1739, men mest karakteristisk for disse bind fra Christian VI's tid (frem til ca. 1746) er, at stregfigurerne i midtfeltet ikke er stemplet, men skåret ned i skindet med en kniv efter skabeloner (fig. 6-8, 10). På fig. 6 ses i midten skåret en rund cirkel, på fig. 10 ses en oval cirkel. Sidstnævnte findes anbragt på 65 bind af tidsskriftet *Journal des sçavans*, som Boppenhausen leverede 1744 og fulgte op ved indbindingen af yderligere 17 bind i 1761. På de fleste af bindene er ovalen blevet skåret lidt skævt i forhold til rammeudsmykningen, og de hører absolut ikke blandt værkstedets bedste frembringelser, men det har jo næppe heller været mester selv, der dekorerede alle bindene. Bind med samme midterfigur er anført i bilaget nedenfor som nr. 6, 10, 12, 13 og 14, mens et bind med samme figur, men med en rund stemplet bort findes i bilaget som nr. 9.

²¹ Samt på bindet afbildet i Larsen og Kyster pl. XXV, fig. 1, hvis dekoration forekommer på de tidlige Boppenhausenbind; det oplyses ikke, at bogen ifølge regning er indbundet 1743.

På modstående side: Fig. 5. Tre bogrygge fra Boppenhausens værksted i lysebrunt kalveskind med forgyldning. Fra venstre til højre: J. Vaillant: *Numismata Imperatorum Romanorum*. I. Rom 1743 4to; Juan de Ferrera: *Histoire générale d'Espagne*. I. Paris 1742. 4to og Cicero: *Opera*. I. Padua 1753. 4to (nedenfor bilag nr. 15, 22 og 24).

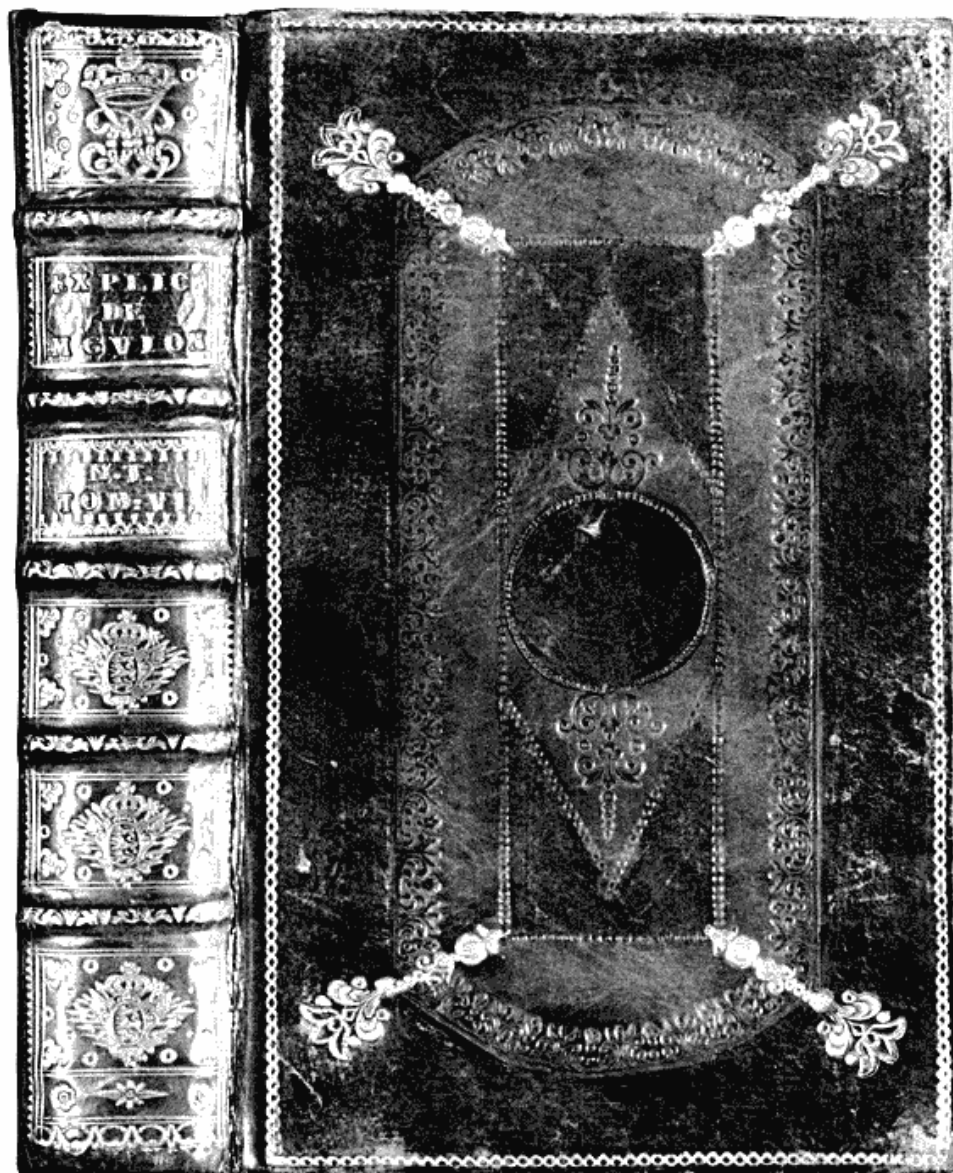

Fig. 6. J.M. de la Motte Guion: Explications du nouveau Testament. VI. Köln 1713. 8vo (nedenfor bilag nr. 1). Brunt kalveskindsbind med dekoration i guld- og blindtryk.

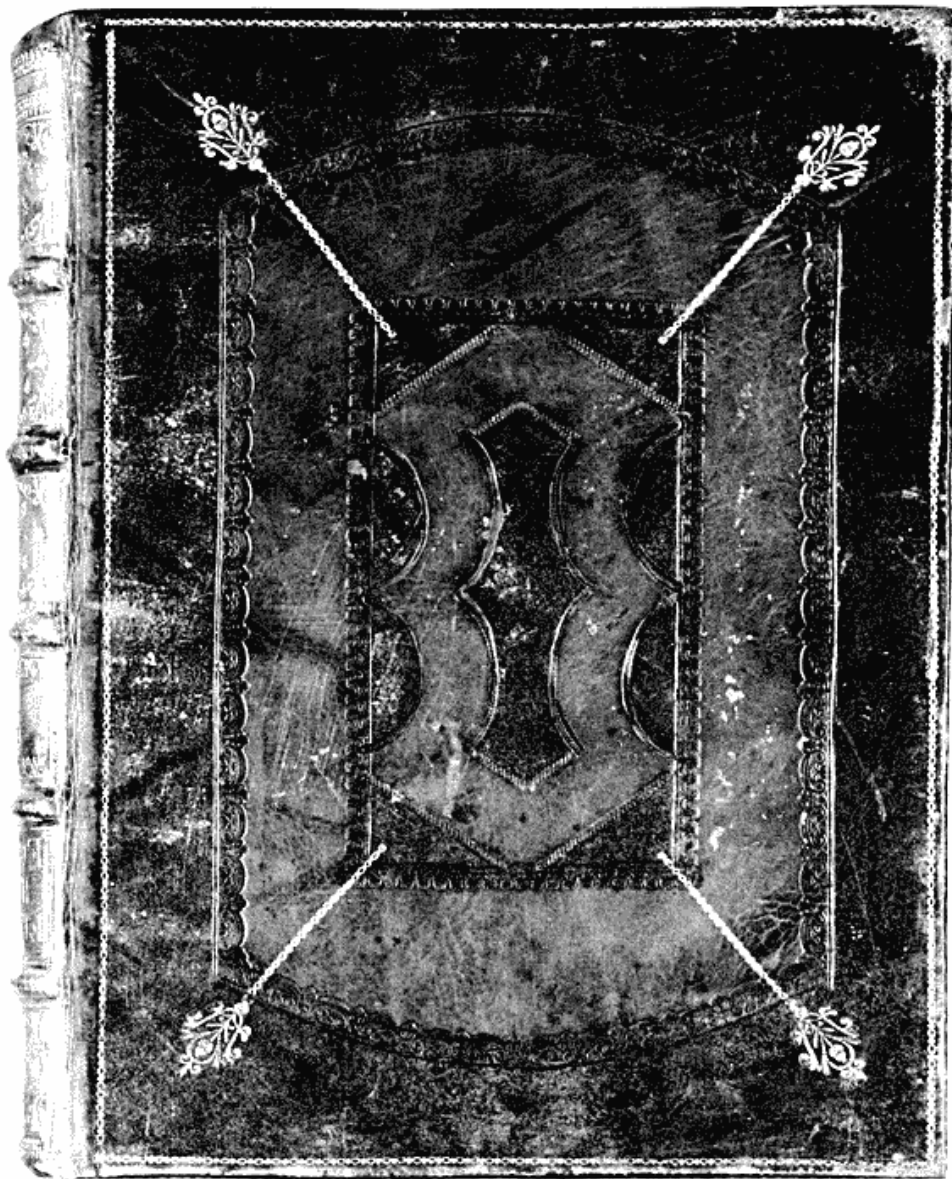
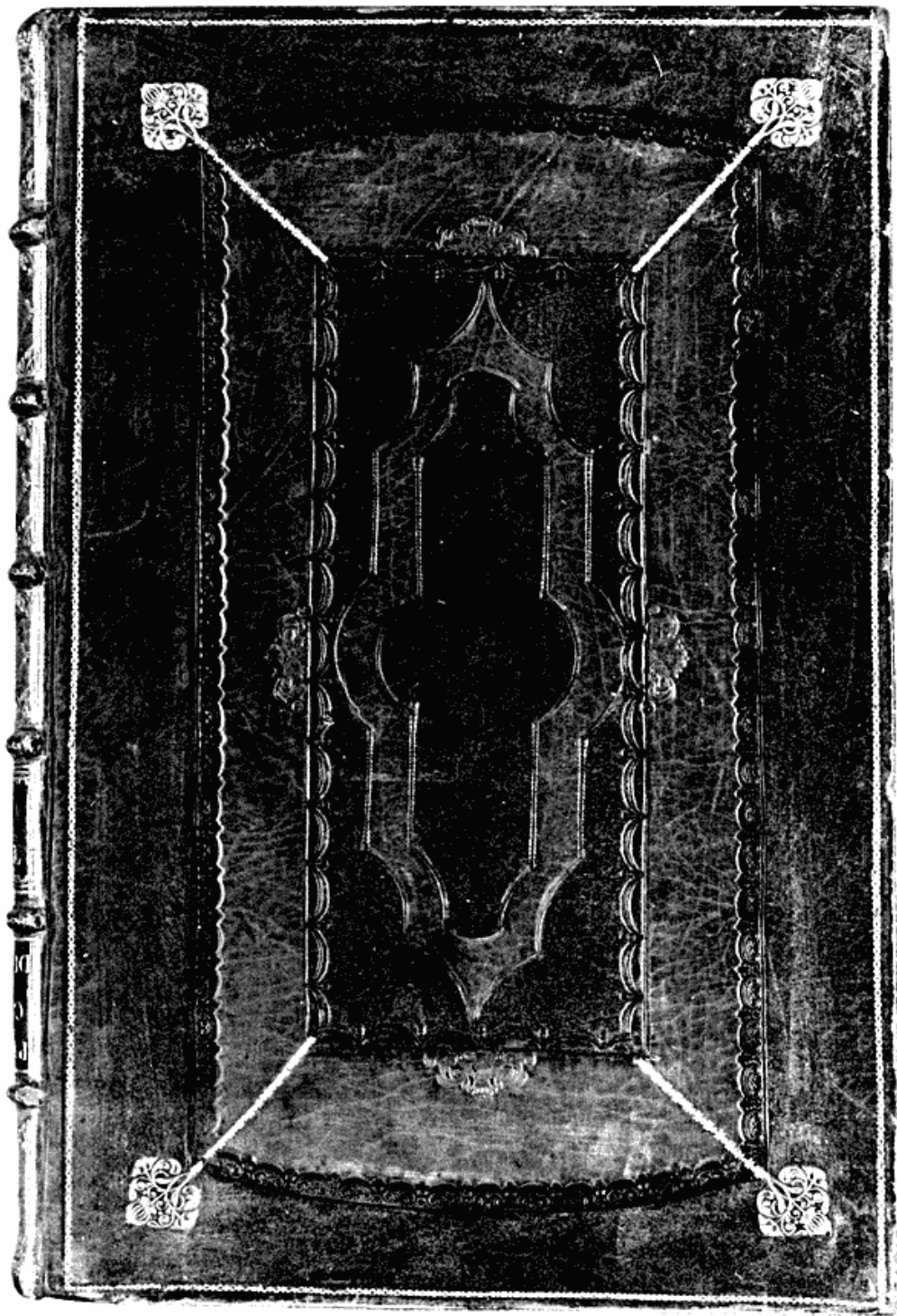

Fig. 7. Cl. Fleury: Histoire ecclésiastique. I. Paris 1722. 4to ((nedenfor bilag nr. 3)).
Brunt kalveskindsbind med dekoration i guld- og blindtryk.

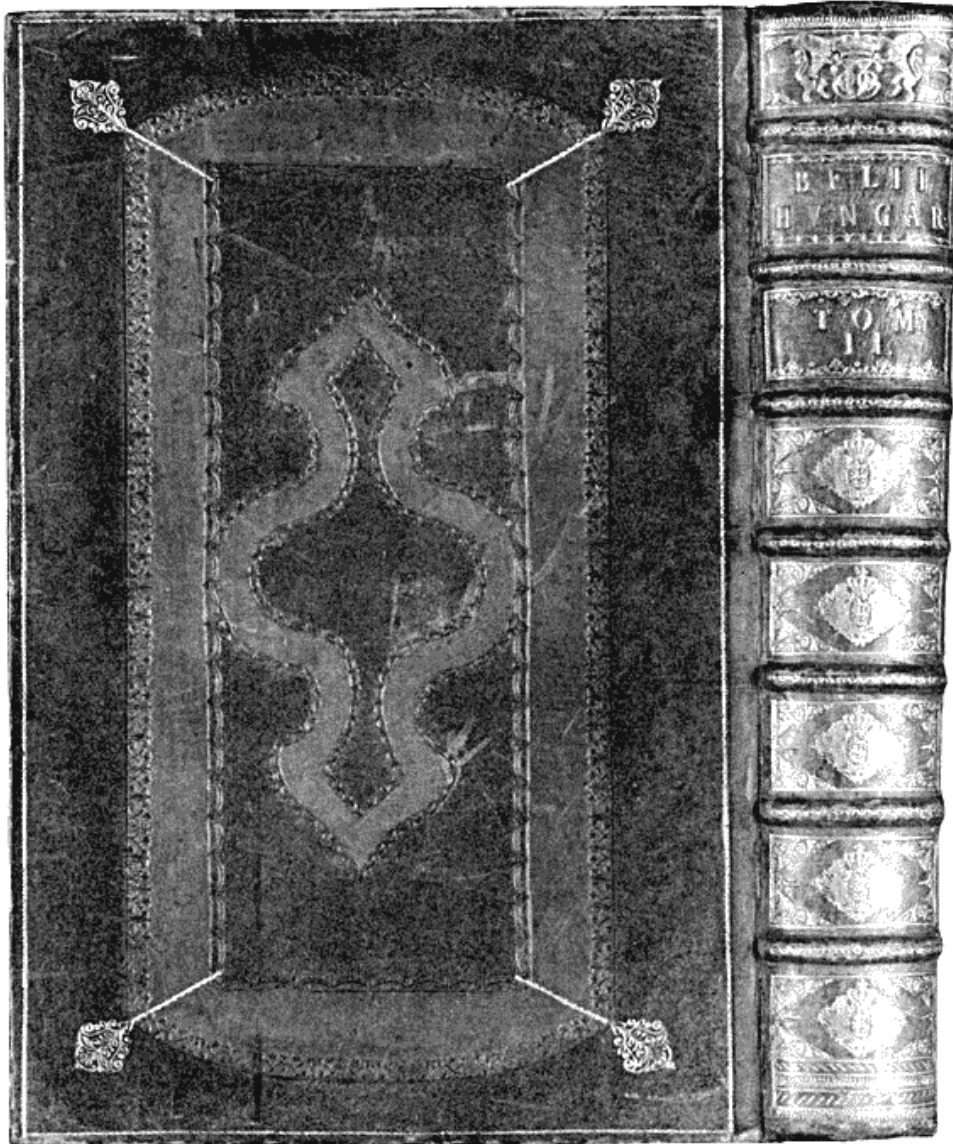

Fig. 9. Matthias Bél: Notitia Hungariae novae Historico Geographica. II. Wien 1735. Fol. (nedenfor bilag nr. 8). Brunt kalveskindsbind med dekoration i guld- og blindtryk.

På modstående side: Fig. 8. Bern. Pez et Philibert Hueber: Codex Diplomatico-historico Epistolaris. Augsburg 1729. Fol. (nedenfor bilag nr. 5). Brunt kalveskindsbind med dekoration i guld- og blindtryk.

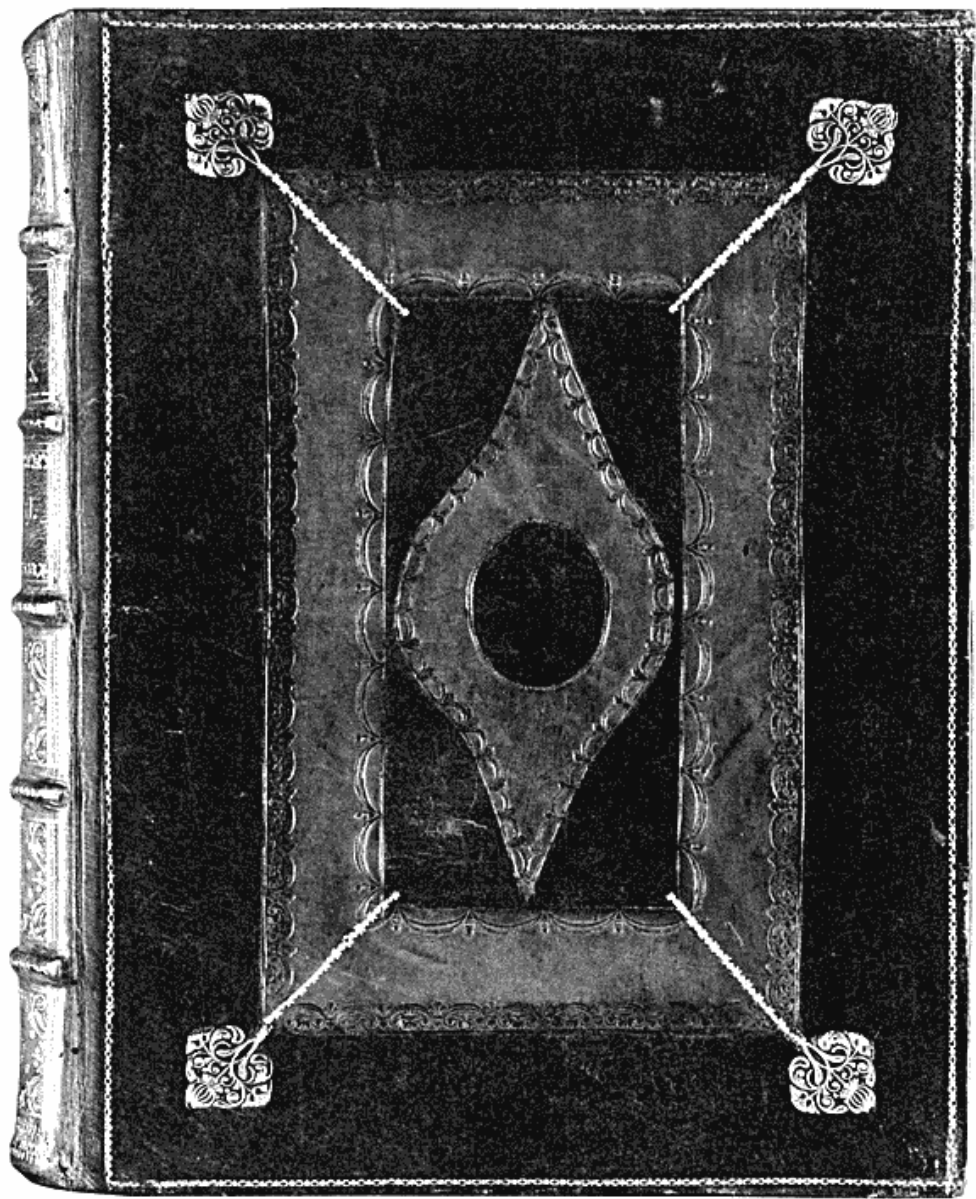

Fig. 10. Le journal des sçavans. Paris 1740. 4to (nedenfor bilag nr. 4). Brunt kalveskindsbind med dekoration i guld og blindtryk.

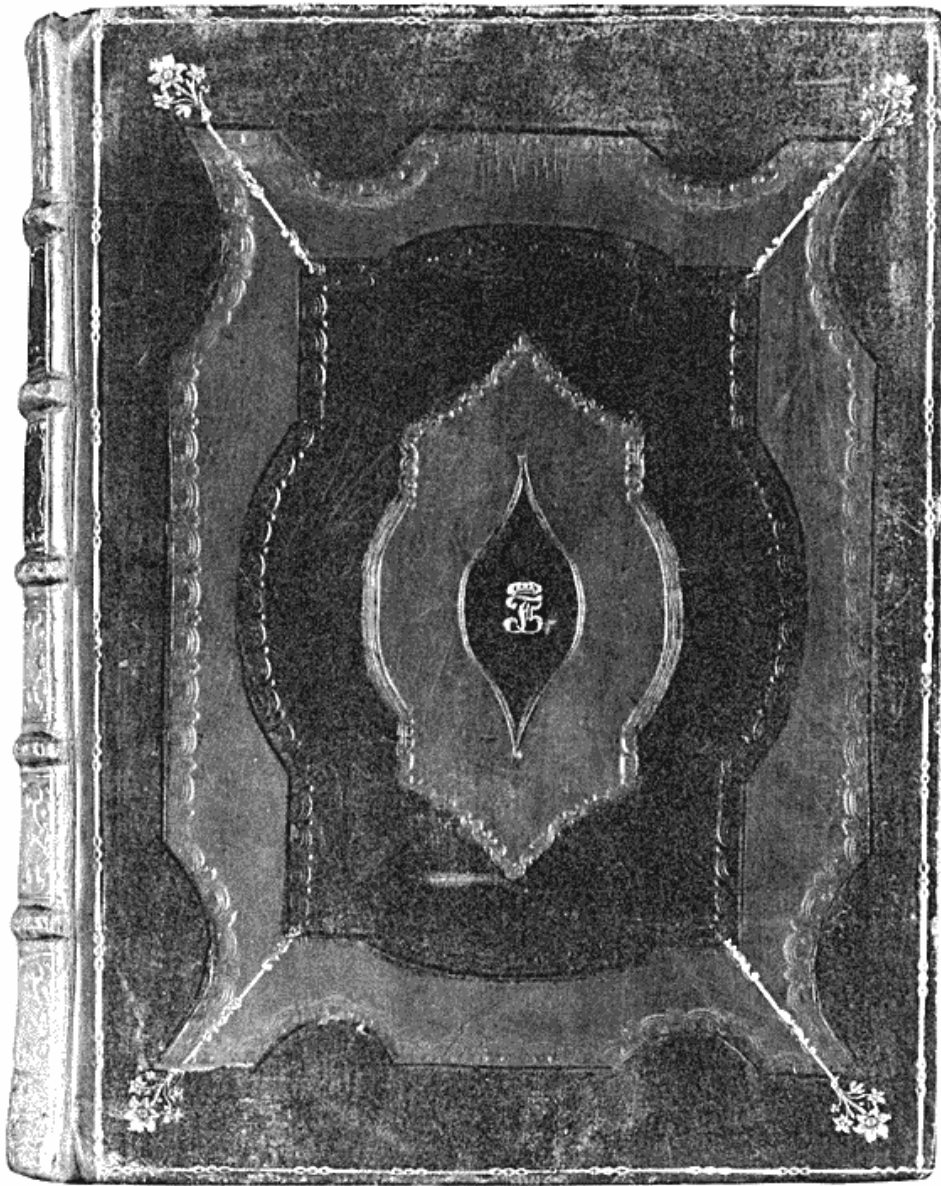

Fig. 11. Remarques critiques sur le Dictionnaire de Bayle. I. Dijon et Paris 1752. Fol. (nedenfor bilag nr. 16). Brunt kalveskindsbind med dekoration i guld og blindtryk.

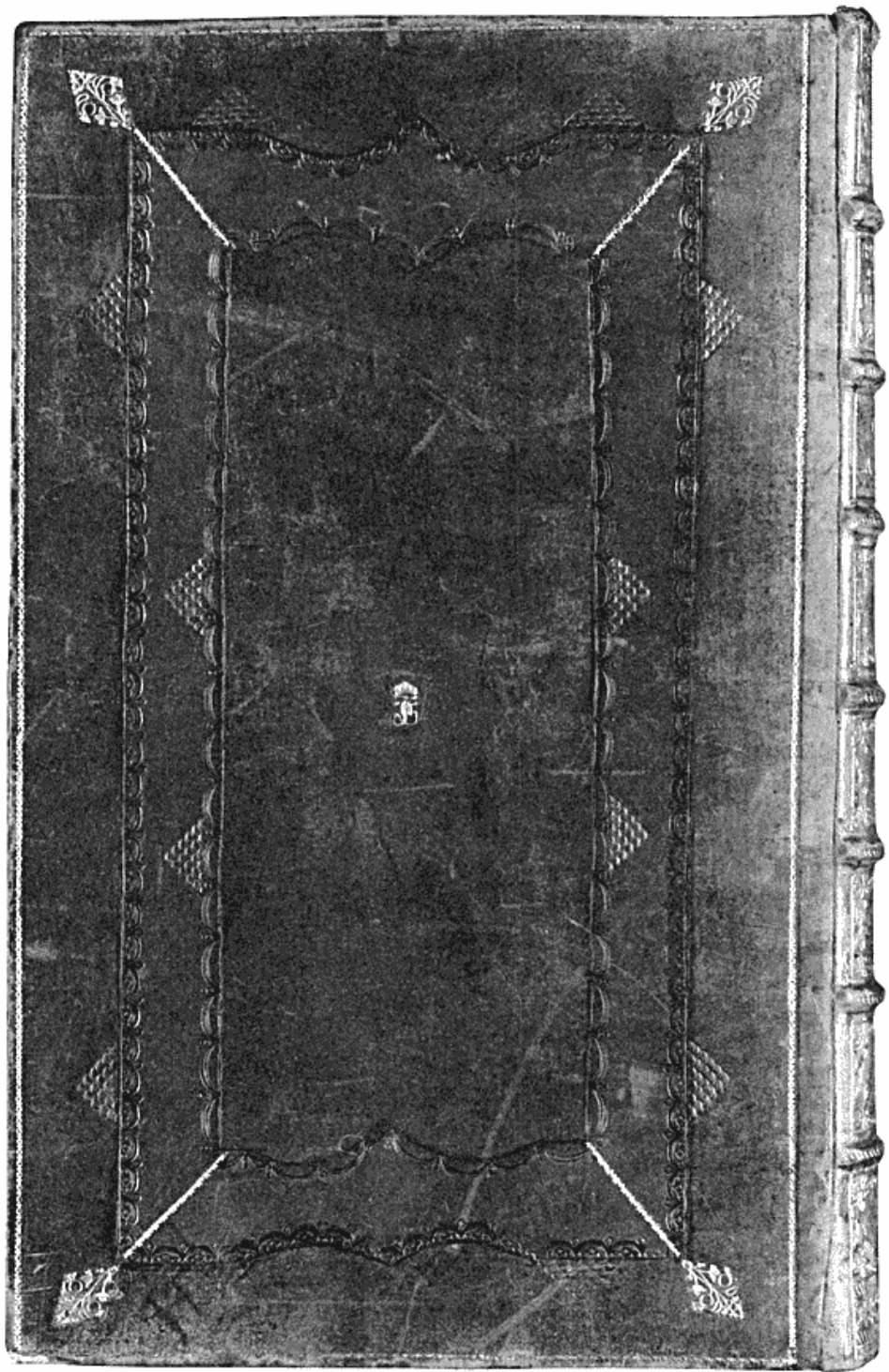
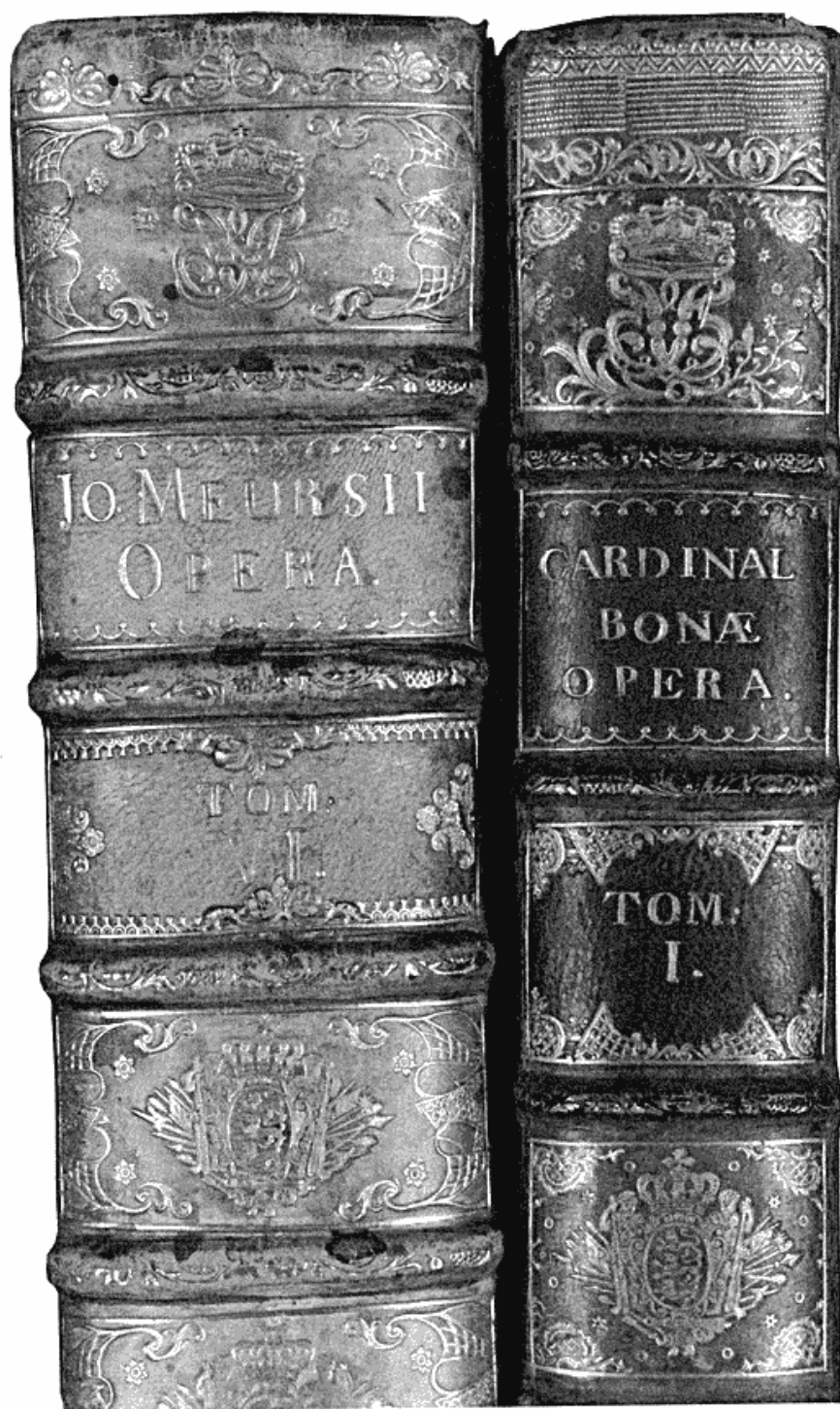

Fig. 13. Titus Livius: *Historiarum ab urbe condita Libri. I.* Amsterdam 1738. 4to (nedenfor bilag nr. 25). Brunt kalveskinsbind med dekoration i guld- og blindtryk.

På modstående side: Fig. 12. Jos. Sim. Assemann: *Italicæ Historiæ Scriptores. I.* Rom 1751. 4to (nedenfor bilag nr. 31). Brunt kalveskinsbind med dekoration i guld- og blindtryk.

IO. MEURSII
OPERA.

TOM.
VI.

CARDINAL
BONÆ
OPERA.

TOM.
I.

På Frederik Vs tid forsvinder skæringerne, og borter får overtaget. Midt på bindsiderne af biblioteksbindene stemples nu et lille forgyldt „F5“ med krone over, og dekorationen bliver mere elegant, se fig. 11-13.²² På fig. 13 forekommer et rokokoornament ved hjørnerne, som ligeledes ses anvendt på 10 andre værker. Alle bindene er dokumenteret i regning fra 1760 (bilag nr. 18-21, 23, 26-28 og 30-31), hvad der medfører en korrektion af Larsen og Kyster, som henfører ornamentet til Georg Julius Liebe's værksted.²³ Det kan naturligvis ikke udelukkes, at Liebe har fået fat i det pågældende stempel efter Boppenhausens død 1761, men endnu engang: Larsen og Kyster kan ikke tages for pålydende, før der er fundet nærmere begrundelse for en sådan udkommenteret tilskrivning.

Nogle pragtbind som kan tilskrives Boppenhausen

Et rødt maroquinbind om Peter Terpager: *Ripæ Cimbrica*, Flensburg 1736,²⁴ som har trykt dedikation fra Terpager til Christian VI, er formentlig et mæcenatseksemplar (se fig. 15). Bindet er i den tidlige stil, dekoreret i forgyldning på for- og bagside med en midterdekoration sammensat af flere små ornament, hvori indgår vuggægænger, i en rektangulær ramme af en linie, hvortil ind mod midten slutter sig en bort af små vuggægænger. I hjørnerne et stort ornament, midt på rammen sidder en krone og øverst og nederst Christian VIs kronede spejlmonogram, flankeret af løver med to haler. Derudover en bred yderbort sammensat af buer og blomster. Ryggen har forfatter og titel i andet felt, og Christian VIs spejlmonogram i de øvrige felter. Bogen har guldsnit og forsats af tyrkisk papir dekoreret med rækker af rosetter forbundet med brede linier i grønt og guld. Størstedelen af ornamenterne kendes fra Boppenhausen-værkstedets biblioteksbind, f.eks. ses

²² Sådanne bind er også afbildet, i farver i Harald Ilse: *På Papir, Pergament og Palmblade ... Skatte i Det kongelige Bibliotek*, Kbh. 1993, s. 91, og i sorthvidt i *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* 8. årg. nr. 2, 1993, s. 9.

²³ Larsen og Kyster pl. XCVII fig. 5 (ifølge s. 42 fra bog i Kongens Håndbibliotek).

²⁴ Eksemplar i Danske Afdelings hovedsamling med signatur: 33-380 4to, eks. 1.

På modstående side: Fig. 14. To bogrygge fra Boppenhausens værksted i lysebrunt kalveskind med forgyldning. Johs. Meursius: *Opera omnia*. I. Firenze 1741-63. Fol.; Joh. Bona: *Opera*. I. Torino 1747. Fol. (nedenfor bilag nr. 20 og 29).

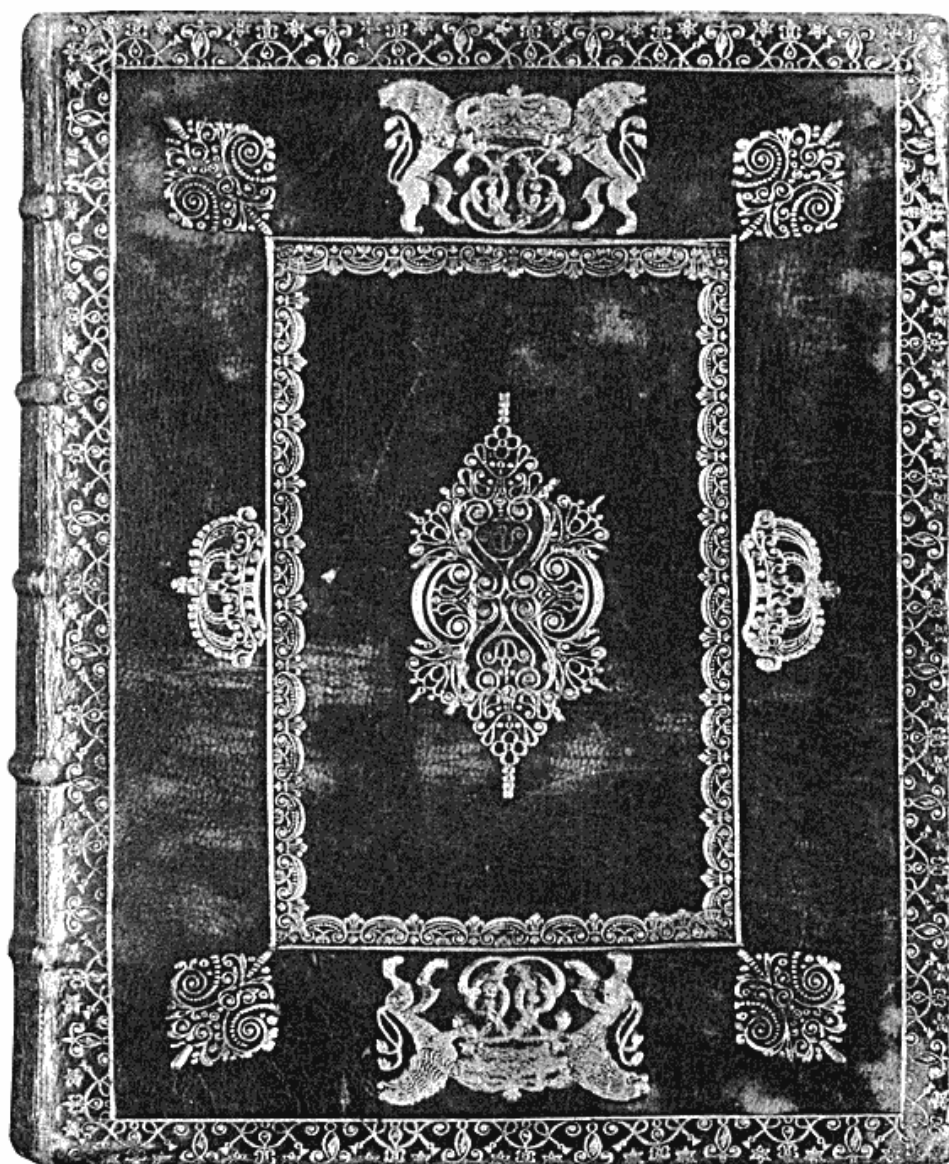

Fig. 15. Peter Terpæger: Ripæ Cimbricæ. Flensburg 1736. 4to. Eks. 1. Rigt udsmykket rødt maroquinbind. Formentlig fra Boppenhausens værksted.

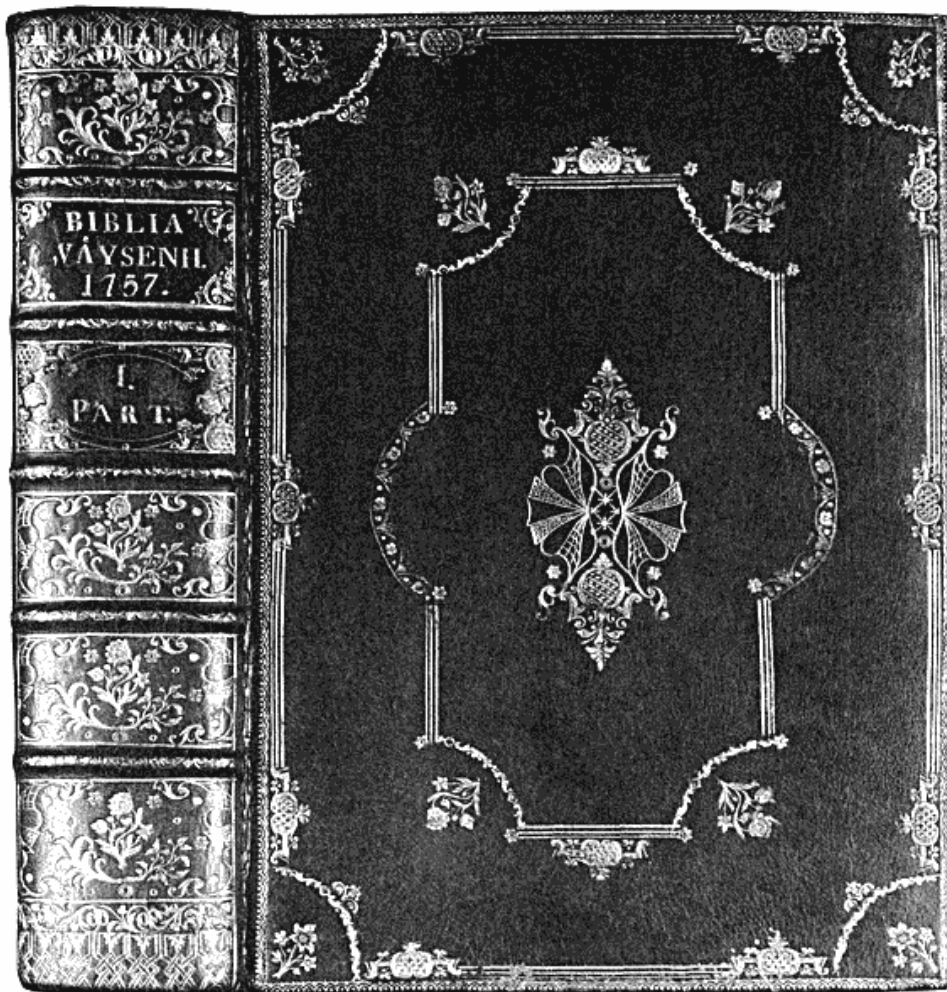

Fig. 16. Dansk Bibel. I. Kbh. 1757. 4to. Rigt udsmykket rødt maroquinbind. Formentlig fra Boppenhausens værksted.

Christian VIs spejlmonogram flankeret af løver på et par bøger indbundet 1745 (bilaget nedenfor nr. 8 og 11). Hjørneornamentet er tidligere beskrevet og afbildet i *F & F* 35, 1996, fig. 24, jvf. s. 50 og 54. Den indre bort forekommer på fig. 7 og 8, mens yderborten genfindes på fig. 13.

Større elegance præger udsmykningen af to kvartbind i rødt maroquin om en bibel, trykt i Vaisenhusets trykkeri 1757 (se fig. 16). I andet bind findes indklæbet en håndskrevet lykønskning fra dronning Juliane Marie til Frederik V 1760:

„Lev længe Friederich, i Sundhed, Roe og Fred!
Gjør endnu mange Aar dit Folcks Lycksalighed.
Det ønsker Jeg af Hjiertens Grund, i allen Stund.
den 16. october 1760 Juliane Marie.“

Bindsiderne rummer en stor midterdekoration sammensat af mindre ornamenter omgivet af en ramme med buer, der går indad i hjørnerne og udad på siderne. I hjørnernes buer er stemplet en stilk med tre blomster, foroven og forneden bl.a. et nyreformet ornament, som også indgår i yderborten, der i hjørnerne afbrydes af en kvartbue ved blomsterornamenter. Bindene har titel og årstal i ryggens andet felt og bindnummerering i tredje felt, det sidste omkranset af to buede linier. I de øvrige felter ses som midterornament en stilk med blomster over to grene og rundt om små stjerner og cirkler. I hjørnerne ses en del af et ornament, det samme som også bruges på sidernes midterornament. Bindene har ciseleret og marmorert guldsnit, og forsatsen er blå klistermarmor. En række af ornamenterne genkendes fra Boppenhausens biblioteksbind, således grenene under blomsterstilken på ryggen fra bøgerne i bilagets nr. 19, 20 og 30 (jvf. fig. 14). Ornamentet midt på siden, som også er anvendt yderst i nogle af rygfelterne, genfindes på rygdekorationen på bilagets nr. 29 (se fig. 14 bindet til venstre). Grenborten under nederste rygfelt findes også på fig. 5 (bindet i midten) og på fig. 14 (bindet til højre), og blomsterornamentet i bindsidernes hjørner genfindes som hjørneornament på fig. 12.

Pragtbindet blandt bind, der kan tilskrives Jacob Wilhelm Boppenhausen, er dog et rødt maroquinbind om et eksemplar af Joh. Günth. Aug. Placius: *Breve-Bog*, trykt 1757 hos Niels Hansen Møller i oktavformat på Boppenhausens forlag. Bogen har Frederik Vs monogram midt på for- og bagside, og da Boppenhausen har dediceret den til kongen, er der utvivlsomt tale om mæcenatseksemplaret, indbundet af Boppenhausen selv. Snittet er dekoreret med guld og farver, og på bindets

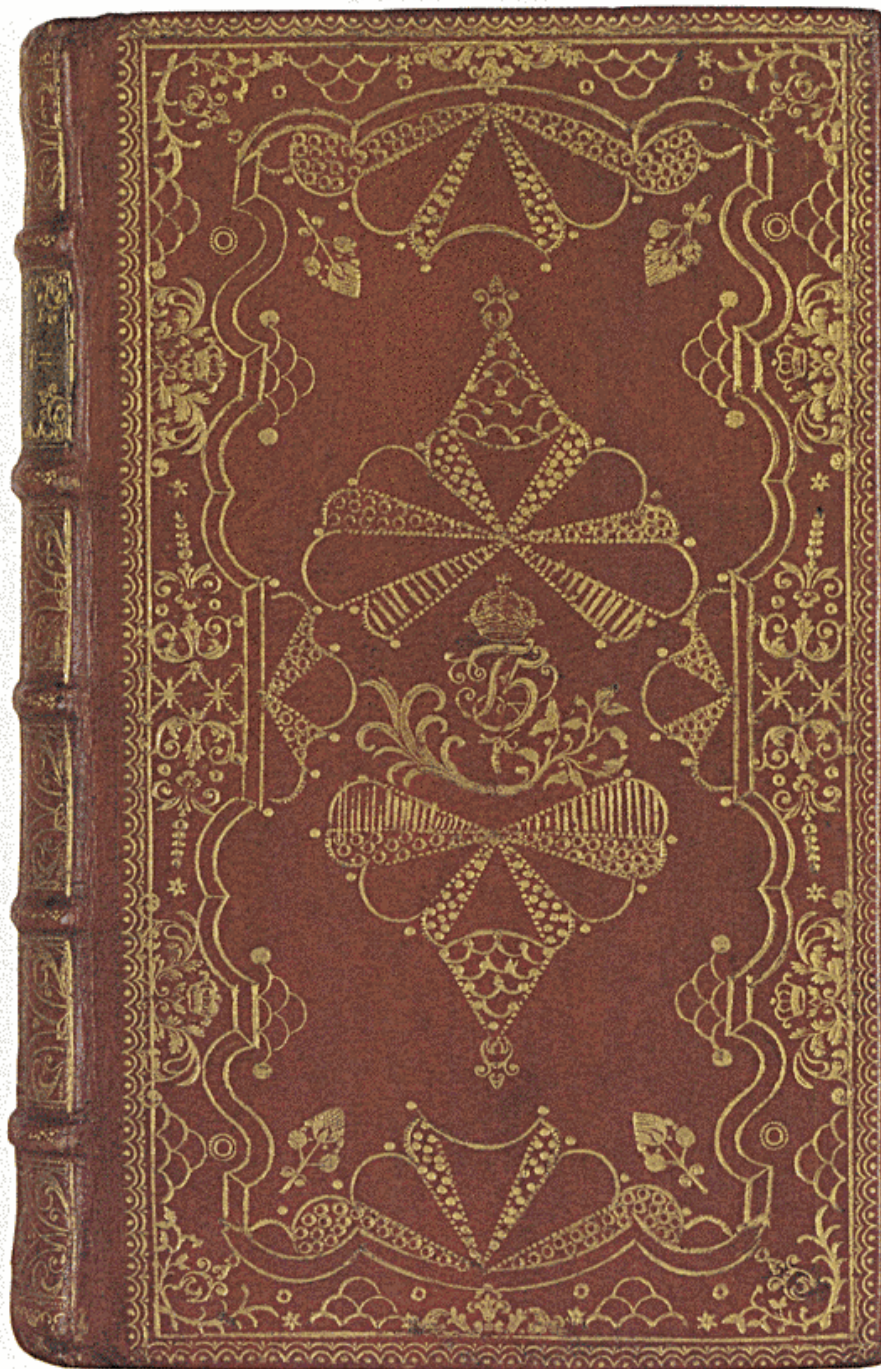

Fig. 17. Jo. Gunth. Placius: Breve-Bog. 2. opl. Kbh. (på Boppenhausens forlag) 1757.
8vo. Rigt udsmykket maroquinbind. Fra Boppenhausens værksted. Bindets forside.

Fig. 18. Jo. Gunth. Placius: Breve-Bog. (som fig. 17). Bindets snit og ryg.

Fig. 19. Jo. Gunth. Placius: Breve-Bog. (som fig. 17). Bagsidens inderside.

indersider er malet to billeder indrammet af guld- og sølvtrykte ornamenter (fig. 17-19). Blandt elementer kendt fra andre bind er fire ornamenter med krone, som slutter sig til yderborten. De ses afbildet på fig. 8. Grenranken under kongemonogrammet forekommer også på ryggen af Bibelbindet fra 1757 (se fig. 16, og jvf. fig. 14). Blomsterranken, der er stemplet på langsiderne af maleriet på bagerste spejl, er ligeledes den samme, som findes forneden på ryggen af bibelbindet (jvf. fig. 5 og 14), og vuggegængeornamentet i hjørnerne kendes fra utallige Boppenhausen-bind, f.eks. bindet i bilaget nr. 2.

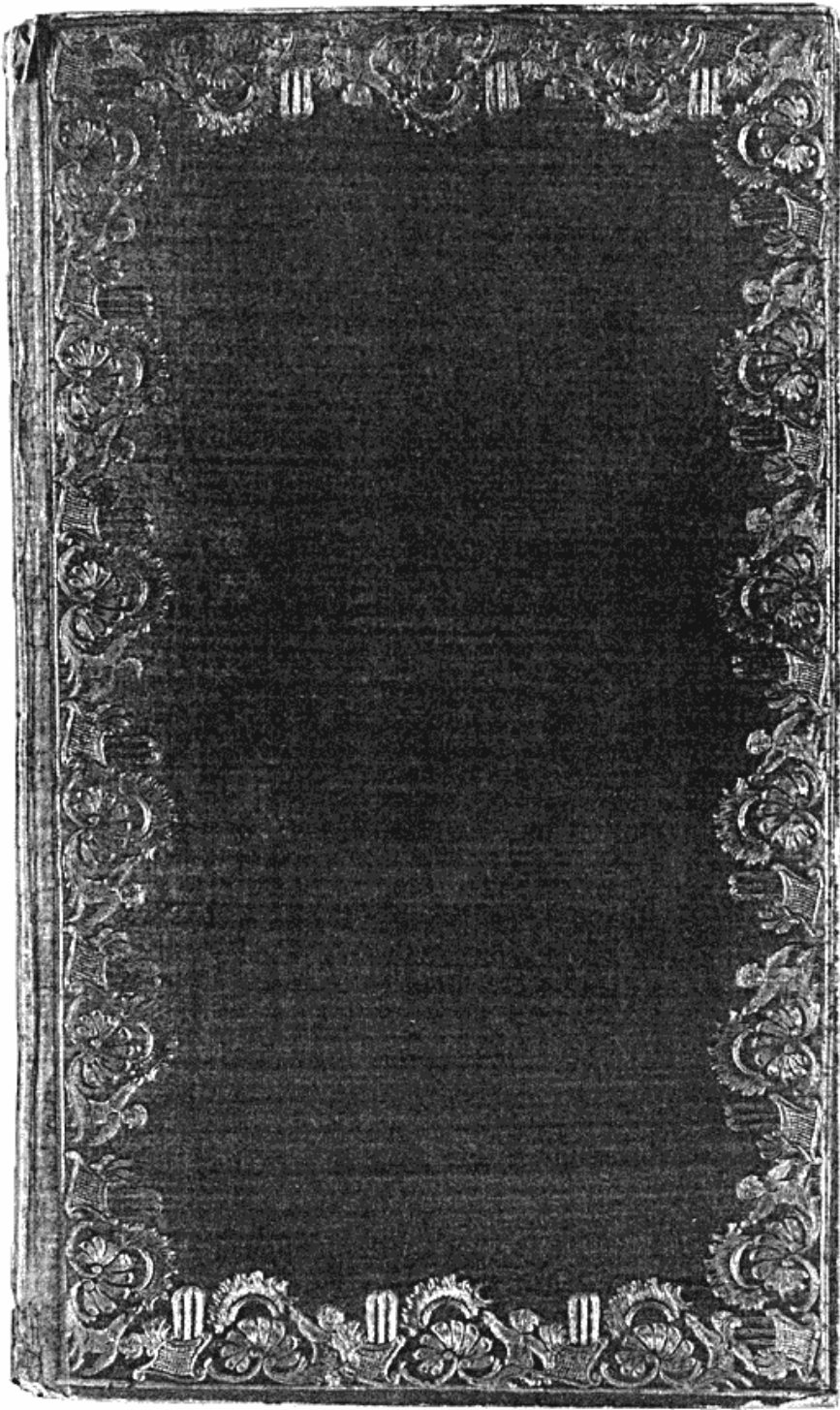
Bogen er oversat fra tysk og er en art brevskrivningens takt og tone, der som Boppenhausen skriver i dedikationen, skal give de „Unge og Uøvede Anviisning til at indrette deres Breve og Skrivelser saaledes som det stemmer overeens med Fornuften, Høfligheden og den vedtagne rigtige Danske Skrive-Maade“. Udover eksempler på breve til forskellige lejligheder indeholder den „Erindrings-Seddeler og Billetter“, f. eks. en sålydende til en bogbinder: „Pro memoria. Hosfølgende Bøger vilde Han behage at planere til Gavns, sprengte rødt paa Snittet, bestikke grønt, og indbinde i Fransk Bind; Dog maa de ogsaa vel bankes og gøres snart færdig, thi jeg bier med stor Længsel efter Tiden at læse dem igiennem. For Arbejdet fornøyer jeg taknemmeligen ved Bøgenes Annammelse. Ilesfield, d. 4. Decembr. 1756. Studiosus“. I et afsnit om titler på dansk og fransk får man også at vide, hvordan en bogbinder tiltales, nemlig på dansk som 'Velfornemme Sr. N. Borger og Bogbinder', på fransk som 'Monsieur N. Relieur de livres.'

Endnu et pragtbind udkommet på Boppenhausens forlag, er Hans Paus: *Samling af gamle norske Love*, 1752, 4to, i tre bind. Hans Paus har dediceret værket til kongen, og de smukke bind er helt sikkert indbundet af Boppenhausen. Det må så stå hen, om der er tale et mæce-natseksemplar eller det eksemplar, der er indbundet for kongen af Boppenhausen fem år senere. Regningen oplyser ikke nærmere om bindet, men prisen for de tre bind lyder på 18 rdl., altså 6 rdl. bindet, hvad der normalt var prisen på bind i maroquin, og da det bevarede eksemplar er i brunt kalveskind, er dets tilblivelse usikker. Bindet er afbildet af Larsen og Kyster (pl. XXV fig. 2), hvor materialet dog urigtigt

---

På modstående side: Fig. 20. Vollständige Nachtricht von dem Ursprung und Vollziehung der ... Königlich-dänischen Selbstherrschaft. Kbh. (på Boppenhausens forlag) 1760. 8vo. Rødt papirbind med dekoration i forgyldning.

angives som maroquin, velsagtens fordi forfatterne har husket forkert og ment, at det burde været det ifølge prisen.²⁵

Blandt andre Boppenhausen-publikationer skal sluttelig nævnes en lille *Vollständige Nachricht* om enevældens indførelse 1660, uddraget af Holbergs Danmarks historie og udgivet i anledning af 100-årsjubilæet af 'Jacob Wilhelm Boppenhausen, Königl. Bibliothek-Buchbinder, wohnhaft in der grossen Grün-Strasse'. Et eksemplar i Det kgl. Bibliotek er indbundet i rødt papirbind dekoreret med en forgyldt bort, næppe mæcenatseksemplaret, men under alle omstændigheder udført af Boppenhausen, for borten findes som allernederste rygornament på to andre dokumenterede Boppenhausenbind, nemlig Joh. Meursius' *Opera* og Ciceros *Opera*, begge indbundet 1760 (jvf. bilaget nedenfor nr. 22 og 29). Bindet ses på fig. 20, borten desuden på fig. 5.

Indbindingen af Frederik Vs salvingsakt

Frederik V blev salvet til konge 4. september 1747 af Sjællands biskop Peder Hersleb. Som under de foregående konger blev prædikenen ved denne lejlighed efter kongelig befaling trykt, forsynet med kongens og dronningens portrætter i kobberstik udført af I.M. Preisler 1747 efter malerier af C.G. Pilo. Også til denne salvingsakt er der i Rigsarkivet bevaret regninger, hvoraf det fremgår, hvordan de kongelige eksemplarer blev indbundet, og hvem der har indbundet dem. Der blev gjort tre forskellige indbindinger, i fløj, i marmoreret bind og i franskbind. Bogbinderne, der udførte arbejdet, var Georg Julius Liebe (1710-78), Peter Lyman (1695-1768) og Carl Gottfried von Fenden (ca. 1710-1792). De havde alle tre indbundet for kongen i årene forud.

Georg Julius Liebe havde afløst Ludwig Fenniger som hofbogh binder i 1746. Han var søn af bogbinder Johan Daniel Liebe og udlært af stedfaderen Johan Friedrich Plüer 1728. I 1734 tog han borgerskab og blev mester. Derefter hører man ikke mere om han, før han d. 30.8. 1746 får kgl. konfirmation på at være hofbogh binder i afdøde Ludwig Fennigers sted. Stillingen havde han til sin død 1778. Igennem årene havde han faste leverancer til Kongens Håndbibliotek, men Frederik Vs Salvingsakt var hans første store opgave.²⁶

²⁵ Regningen (1757 nr. 1177) er ikke medtaget i listen s. 45ff over bind udført af Boppenhausen.

²⁶ Larsen og Kyster s. 35.

Peter Lyman var udlært hos sin far *Andreas Lyman* 1714. Han blev mester og fik borgerskab 1720. Samme år blev han gift.²⁷ Da han 1734 blev valgt til oldermann, men af samvittighedsgrunde vægrede sig ved at aflægge ed til kongen, var han næved at have forbrudt sit borgerskab og blive forvist fra byen. Men efter et indtrængende bønsskrift til kongen fik han lov til at blive i byen,²⁸ og havde fra 1738 regelmæssigt arbejde for kongen og kancelliet.²⁹

Den tredje bogbinder, *Carl Gottfried von Fenden*, blev udlært af sin far, den tidligere hofbogbinder *Martinus von Fenden* 1731. Han tog borgerskab og blev mester 1736, og fra 1744 findes der bogbinderregninger for arbejde til kongen (jvf. fig. 3).

Ifølge regningerne for salvingsakten var fordelingen mellem de tre bogbindere som følger.

I maj 1750 leverede *Liebe* ifølge regning 300 bind:

9 i fløjsbind, à 1 rdl. 4 mark	15 rdl.	
40 i marmorbind forgyldt på bladene, à 2 rdl.	80 rdl.	
251 i franskbind à 1 rdl. 2 mark	334 rdl.	4 mark
	429 rdl.	4 mark

NB: Alle med det Danske og Engl. Vaaben,
samt med Regalierne og Provins-Roullen.

En måned senere leverede han yderligere 69 eksemplarer i franskbind med samme udsmykning og til samme pris.

I juli leverede *Peter Lyman* derpå 70 eksemplarer indbundet i franskbind med forgyldt snit og *kongens monogram* på begge sider til en stykpris af 1 rdl. og *Carl Gottfried von Fenden* ligeledes 70 eksemplarer i franskbind for samme pris.³⁰

Ialt blev der indbundet 509 eksemplarer, 9 i fløjl, 40 i marmoreret bind og 460 i franskbind. Det er næsten det samme antal og fordeling, som gjaldt *Christian VI's* salvingsakt, men denne gang udført af tre bogbindere.

²⁷ *Personalthistorisk Tidsskrift* 8.rk. I. 1922 s. 158.

²⁸ *Kirkehistoriske Samlinger* 5. rk. IV, 1907-09, s. 105-10, og *Carl P. Nielsen og R. Berg* (note 12) s. 64-67.

²⁹ *Larsen og Kyster* s. 48f, jvf. pl. XLII og XLIII fig. 1.

³⁰ Rigsarkivet: Partikulærkammeret, Bilag til Partikulærkasseregnskaber 1750 nr. 987, 988, 989, 990.

Alle bind, der er indbundet af Liebe, er forsynet med et dansk-engelsk alliancevåben, hvori indgår initialerne 'F 5' og 'L' på midten af bindsiderne, en komposition med kronregalierne (krone, scepter, sværd, æble) ud mod hjørnerne og en yderbort med heraldiske dyremotiver. Skønt stemplerne blev fremstillet i anledning af denne indbinding, har Larsen og Kyster underligt nok undladt at anføre regningen herfor i listen over dokumenterede Liebe-bind 47f. Man skulle ellers synes, at denne regning er ret væsentlig, al den stund den netop udtrykkeligt anfører de heraldiske ornamentter, som Larsen og Kyster henviser til som noget særligt for Liebe.³¹ Disse bind er derfor lette at identificere, og da han har indbundet broderparten af bindene, siger det sig selv, at det er dem, man oftest træffer på. Ifølge regningen skulle Peter Lymans bind til salvingsakten have Frederiks monogram på for- og bagside. Hvordan Carl Gottfried von Fendens bind har set ud, melder hans regning desværre intet om. Bind, der kunne tænkes udført af von Fenden, er ikke fundet.

Salvingsakten findes på Det kgl. Bibliotek i to eksemplarer: et i Hielmstiernes samling i franskbind i Liebes indbinding og et i hovedsamlingen i en senere biblioteksindbinding med Christian VII's monogram på ryggen. I Universitetsbibliotekets samling findes et eksemplar i franskbind i Liebes indbinding. I Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek findes 2 eksemplarer i franskbind i Liebes indbinding. Herlufsholms Bibliotek (nu i Odense Universitetsbibliotek) har et eksemplar i franskbind i Liebes indbinding, mens Sorø Akademis biblioteks eksemplar er i en indbinding med Frederik Vs kronede spejlmonogram og en forgyldt bort langs kanten. Denne kantbort er mægen til borten på nogle bind, der ifølge Larsen og Kyster skulle være indbundet af Lymanfamilien og er afbildet på pl. XLI og pl. XLVI. Begge de der viste bind er ikke dokumenterede med regninger, men da den indre bort på bindet pl. XLI og rygornamentet på bindet pl. XLVI kan påvises på sikre Lyman-bind,³² må det anses for sandsynligt, at Sorø Akademis eksemplar af Frederik Vs salvingsakt er et af de af Ly-

³¹ Larsen og Kyster s. 31f.

³² Den indre bort på de afbildede bind findes f.eks. på Fr. de Salicnac de la Mothe: *Les aventures de Telemaque*. Leiden & Amsterdam 1761, indbundet af Peter Lymans bror Andreas Lyman for Det kgl. Bibliotek ifølge regning nr. 1764-1236, jvf. Larsen og Kyster s. 49; rygornamentet, afbildet Larsen og Kyster pl. XLII, fig. 2, og pl. XLIII, fig. 1, er på bind indbundet af Peter Lyman, begge med henvisning til regning.

man indbundne bind. Udover disse eksemplarer findes ifølge Larsen og Kyster også et eksemplar på Lerchenborg Bibliotek, der er i en Liebe-indbinding.³³

Liebes heraldiske dekoration, dog uden regalierne i hjørnerne, genfindes på flere andre bind. Et er afbildet efter et bind i Sorø Akademis bibliotek hos Larsen og Kyster pl. XXIX. To andre er fundet i Det kgl Bibliotek, nemlig Peder Hersleb: *Rigernes Almindelige Jubel-Glæde*, Kbh. [1749] og Matthias Hviid: *Jubel Prædiken*, Kbh. 1749, begge formentlig hidrørende fra prinsesse Charlotte Amalies bibliotek.³⁴ Desuden findes den heraldiske bort alene anvendt i andre sammenhænge som vist af Larsen og Kyster på pl. XXXIV og XXXVII fig. 1, og menes kun at forekomme på Liebe-bind. Her afbildes et udsnit af den fine bort som fig. 21. 'Lindorm' og elefant er danske symboler, løve (uden krone) og enhjørning engelske:

³³ Fra eksemplaret på Lerchenborg har Larsen og Kyster afbildet hjørneornamentet med regalierne på pl. XCV, fig. 7, jvf. s. 41; mens salvingsaktens rygornament vises på pl. XCVI, fig. 5, jvf. s. 41.

³⁴ Se KBs arkiv E 61, Katalog over Charlotte Amalies bogsamling nr. 856 og nr. 871, hvor det ved titlerne er noteret, at de skal indgå i KB.

BILAG

Bøger indbundet i spejlbind af Jacob Wilhelm Boppenhausen ifølge regning og omtalt i artiklen

Efter indbindingsåret henviser et nummer til bilagsnummeret fra det pågældende år i Partikulærkasseregnskaberne, jvf. tabellen ovenfor s. 90f.

Bind udført 1739 (nr. 237):

- 1 J.M. de la Motte Guion: *Explications du nouveau Testament*. VI. Köln 1713. Sign. 91-112 8vo. Jvf. fig. 6.

Bind udført 1740 (nr. 830):

- 2 Joh. Hardouin: *Opera varia medica*. Amsterdam 1732. Sign. 18-17 fol.

Bind udført 1743 (nr. 1293):

- 3 Cl. Fleury: *Histoire ecclésiastique*. I. Paris 1722. Sign. 29-58 4to. Jvf. fig. 7.
- 3a Joh. Jac. Mascou: *Geschichte der Teutschen*. Leipzig 1726, afbildet i Larsen og Kyster, pl. XXV fig. fig. 1.

Bind udført 1744 (nr. 1599):

- 4 *Le Journal des sçavans*. Paris 1701-44. Sign. 80,1-95 4to. (Bindene for årene 1745-61 er udført 1761 (nr. 1237). Jvf. fig. 10.
- 5 Bern. Pez et Philibert Hueber: *Codex Diplomatico-historico Epistolaris*. Augsburg 1729. Sign. 2-14 fol. Jvf. fig. 8.
- 6 Em. a Schelstrate: *Antiquitas Ecclesiae*. I-II. Rom 1692-97. Sign. 4-28 fol.
- 7 W.E. Tentzel: *Saxonia numismatica*. Franckf., Leipzig & Gotha 1714. Sign. 59-418 4to.

Bind udført 1745 (nr. 1495):

- 8 Matthias Bél: *Notitia Hungariae novae Historico Geographica*. I-IV. Wien 1735-1742. Sign. 15-342 fol. Jvf. fig. 9.
- 9 Augustin Calmet: *Histoire universelle, sacrée et profane*. I-VIII. Strassburg 1735-47. Sign. 61-50 4to.
- 10 Catrou et Roillé: *Histoire Romaine*. I-XXI. Paris 1725-48. Sign. 61-242 4to.
- 11 Chr. Fr. von Hauen: *Leksikon* = GkS 765-67 fol.
- 12 John Norden: *Speculi Britanniae, Pars: A Topographical and Historical Description of Cornwall*. London 1728. Sign. 65-15 4to.

Bind udført 1746 (nr. 1519):

- 13 Bruzen de la Martinière: *Histoire de la vie et du règne de Louis XIV*. I-V. Haag 1740-42. Sign. 64-138 4to.
- 14 A. Foresti: *Mappa Mondo Istorico*. I-II. Venezia 1735. Sign. 61-49 4to.

Bind udført 1747 (nr. 1025):

- 15 Joh. Vaillant: *Numismata Imperatorum Romanorum*. Rom 1743. Sign. 59-297 4to. Jvf. fig. 5.

Bind udført 1756 (nr. 1113):

- 16 *Remarques critiques sur le Dictionnaire de Bayle*. I. Dijon et Paris 1752. Sign. 13-113 fol. Jvf. fig. 11.

Bind udført 1760 (nr. 1272):

- 17 Jos. Sim. Asseman: *Kalendaria Ecclesiae Universae*. I. Rom 1755. Sign. 31-11 4to.
18 Ang. M. Bandinius: *De Obelisco Caesaris Augusti*. Rom 1750. Sign. 12-211 fol.
19 Benedictus XIV: *De Servorum Dei Beatificatione*. Ed. sec. I-IV. Padua 1743. Sign. 4-50 fol.
20 Joh. Bona: *Opera*. I-IV. Torino 1747. Sign. 4-56 fol. Jvf. fig. 14.
21 Ant. Bonfinius: *Rerum Ungaricarum Decades IV*. Wien 1744. Sign. 15-346 fol.
22 M. Tullius Cicero: *Opera*. I. Padua 1753. Sign. 74,II-174 4to. Jvf. fig. 5.
23 Dionysius Genuensis: *Bibliotheca Scriptorum Ordinis minorum S. Francisci Capuccinorum*. Venezia 1747. Sign. 19-104 fol.
24 Juan de Ferrera: *Histoire générale d'Espagne*. I. Paris 1742. Sign. 63,III-79 4to. Jvf. fig. 5.
25 Titus Livius: *Historiarum ab urbe condita libri*. I-VII. Amsterdam 1738. Sign. 74,II-49 4to. Jvf. fig. 13.
26 Jac. le Long: *Bibliotheca Sacra*. I-II. Paris 1723. Sign. 1-243 fol.
27 M. Annaeus Lucanus: *Pharsalia*. Leiden 1740. Sign. 74,I-256 4to.
28 Edv. Marténe: *De antiquis Ecclesiae ritibus Libri*. Ed. sec. I-IV. Antwerpen 1736. Sign. 4-56 fol.
29 Johs. Meursius: *Opera omnia*. I-XII. Firenze 1741-63. Sign. 18-21 fol. Jvf. fig. 14.
30 Abbé Papillon: *Bibliothèque des Auteurs de Bourgogne*. I-II. Dijon 1742-45. Sign. 19-39 fol.

Bind udført 1761 (nr. 1237):

- 31 Jos. Sim. Asseman: *Italicae Historiae Scriptores*. I. Rom 1751. Sign. 63,I-45 4to. Jvf. fig. 12.

SUMMARY

INGRID ILSØE: *Investigations of bookbindings in the collections of the Royal Library. III. Danish bookbindings and bookbinders c. 1740-1760.*

In continuation of earlier articles in vols. 34-35, the present article examines the Danish bookbindings 1740-60. Based on research in the annual register of guilds and corporations a record of the number of bookbinders, their journeymen, and apprentices demonstrates the extent of the bookbinding trade.

An extant copy of the estate of Martinus von Fenden, bookbinder to the King, reveals that he was insolvent at his death and his possessions including his bookbinding-tools were put up for auction and thus were not inherited by his son as assumed by Sofus Larsen and Anker Kyster in *Danish Eighteenth Century Bindings 1730-1780*, Copenhagen 1930. This gives rise to some critical remarks on the methodology of their hitherto undisputed work.

Based on the bills from Jacob Wilhelm Boppenhausen it is possible to determine the exact number of bindings executed for the Royal Library and to characterize his types of bindings (fig.5-14). Finally a number of other bindings, which it is now possible to ascribe to him, are described in detail (fig.15-20).

From binders' bills preserved in the National Record Office it is shown that copies of the text of the coronation-ritual of Frederik V were bound by three bookbinders (George Julius Liebe, Peter Lyman, and Carl Gottfried von Fenden). Fig. 21 shows the heraldic border used by Georg Julius Liebe, binder to the King, consisting of elements (elephant, lion, and unicorn) alluding to Frederik V and his English born queen Louise.